

22.606U Collector Over d'Aa

Een Archeologienota

Auteur:

Nandy Dolman (veldwerkleider)

Autorisatie:

X. Alma (OE/ERK/Archeoloog/2016/00094)

Colofon

VEC Nota 412

22.606U Collector Over d'Aa

Vlaams Erfgoed Centrum bvba

Auteurs: N. Dolman & X. Alma

In opdracht van: Vertrouwelijk

Foto's en tekeningen: Vlaams Erfgoed Centrum, tenzij anders vermeld

© Vlaams Erfgoed Centrum bvba, Sint-Michiels, Brugge, juni '18

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke wijze dan ook zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Vlaams Erfgoed Centrum bvba.

Vlaams Erfgoed Centrum bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek

ISSN 2506-7486

Vlaams Erfgoed Centrum

Ten Briele 14 bus 15

8200 Sint-Michiels, Brugge

Tel + 32 (0)16 39 47 96

info@vlaamserfgoedcentrum.be

www.vlaamserfgoedcentrum.be

Inhoud

1	Verslag van resultaten van het bureauonderzoek	5
1.1	Beschrijvend gedeelte	5
1.1.1	Administratieve gegevens	6
1.1.2	Archeologische voorkennis	13
1.1.3	Huidig gebruik	14
1.1.4	Beschrijving van de geplande werken	14
1.1.5	Juridisch kader	25
1.1.6	Doelstelling en vraagstelling	26
1.2	Assessmentrapport	28
1.2.1	Beschrijving van de aardwetenschappelijke waarden	28
1.2.2	Beschrijving van bekende archeologische waarden	36
1.2.3	Beschrijving van de historische situatie, mogelijke verstoringen en bouwhistorische waarden	37
1.2.4	Synthese	50
1.2.5	Potentieel tot kennisvermeerdering, verwachting en conclusie	53
1.2.6	Samenvatting	55
Literatuur	56	

Tabel 1. Overzicht van de verschillende (pre)historische perioden.

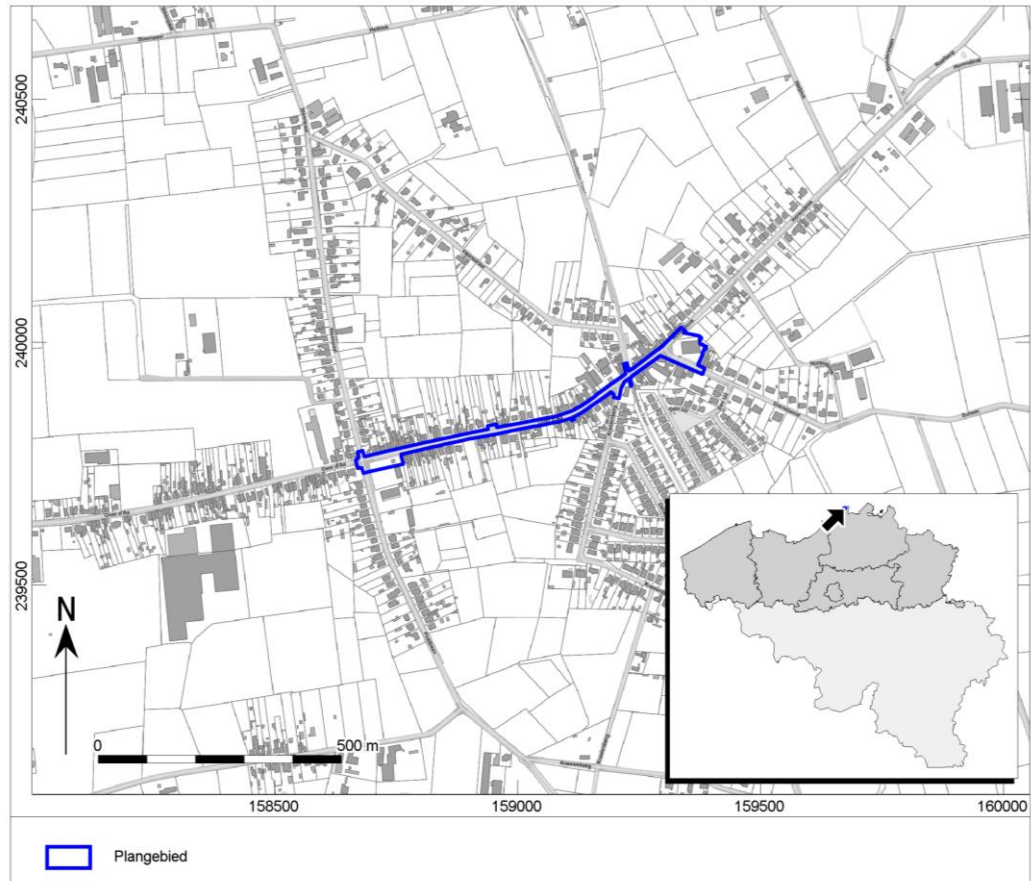
Periode	Tijd in jaren	
Nieuwste tijd:		19 ^e E - heden
Nieuwe tijd:		16 ^e E - 18 ^e E na Chr.
Middeleeuwen:		5 ^e E - 15 ^e E na Chr.
Late Middeleeuwen	13 ^e E - 15 ^e E na Chr.	
Volle Middeleeuwen	10 ^e E - 12 ^e E na Chr.	
Vroege Middeleeuwen C / Karolingische periode	8 ^e E - 9 ^e E na Chr.	
Vroege Middeleeuwen B / Merovingische periode	6 ^e E - 8 ^e E na Chr.	
Vroege Middeleeuwen A / Frankische periode	5 ^e E na Chr.	
Romeinse tijd:		57 voor Chr. - 402 na Chr.
IJzertijd:		800 - 57 voor Chr.
Late IJzertijd	250 - 57 voor Chr.	
Midden-IJzertijd	475/450 - 250 voor Chr.	
Vroege IJzertijd	800 - 475/450 voor Chr.	
Bronstijd:		2100/2000 - 800 voor Chr.
Neolithicum (Jonge Steentijd):		5300 - 2000 voor Chr.
Finaal-Neolithicum	3000 - 2000 voor Chr.	
Laat-Neolithicum	3500 - 3000 voor Chr.	
Midden-Neolithicum	4500 - 3500 voor Chr.	
Vroeg-Neolithicum	5300 - 4800 voor Chr.	
Mesolithicum (Midden-Steentijd):		ca. 9500 - 4000 voor Chr.
Paleolithicum (Oude Steentijd):		tot 10 000 voor Chr.

Bron: Onderzoeksbalans Vlaanderen

1 Verslag van resultaten van het bureauonderzoek

1.1 Beschrijvend gedeelte

In opdracht heeft het Vlaams Erfgoed Centrum in mei 2018 een archeologienota opgesteld naar de archeologische waarde van de locatie Over d'Aa, te Horendonk, gemeente Essen (afb. 1 en 2). De archeologienota bestaat uit een bureauonderzoek en is uitgevoerd naar aanleiding van de voorgenomen wegenis- en rioleringswerken op de gemeenteweg Over d'Aa met aansluitend de heraanleg van het kerkplein en de aanleg van een parkeerplaats.

Afb. 1. Locatiekaart van het plangebied.

Afb. 2. Aanduiding van het uit te voeren archeologisch onderzoek op het plan van de bestaande toestand op het terrein.

1.1.1 Administratieve gegevens

Uitgevoerde fasen binnen archeologienota:	Bureauonderzoek
Aanleiding:	Wegenis- en rioleringswerken, heraanleg kerkplein en aanleg parkeerplaats
Locatie:	Over d'Aa
Plaats:	HORENDONK
Gemeente:	ESSEN
Provincie:	ANTWERPEN
Kadastrale gegevens:	Essen, 1 ^{ste} afdeling, Sectie A (wegenis Over d'Aa); Essen, 1 ^{ste} afdeling, Sectie A, 819W; Essen, 1 ^{ste} afdeling, Sectie A, 820N; Essen, 1 ^{ste} afdeling, Sectie A, 18H
Diepte bodemverstoring	30 cm – 530 cm –mv
Oppervlakte plangebied	16 216 m ²
Oppervlakte bodemingrepen	15 102 m ²
Coördinaten (bounding box; Lambertcoördinaten)	158.666,9 / 239.729,7

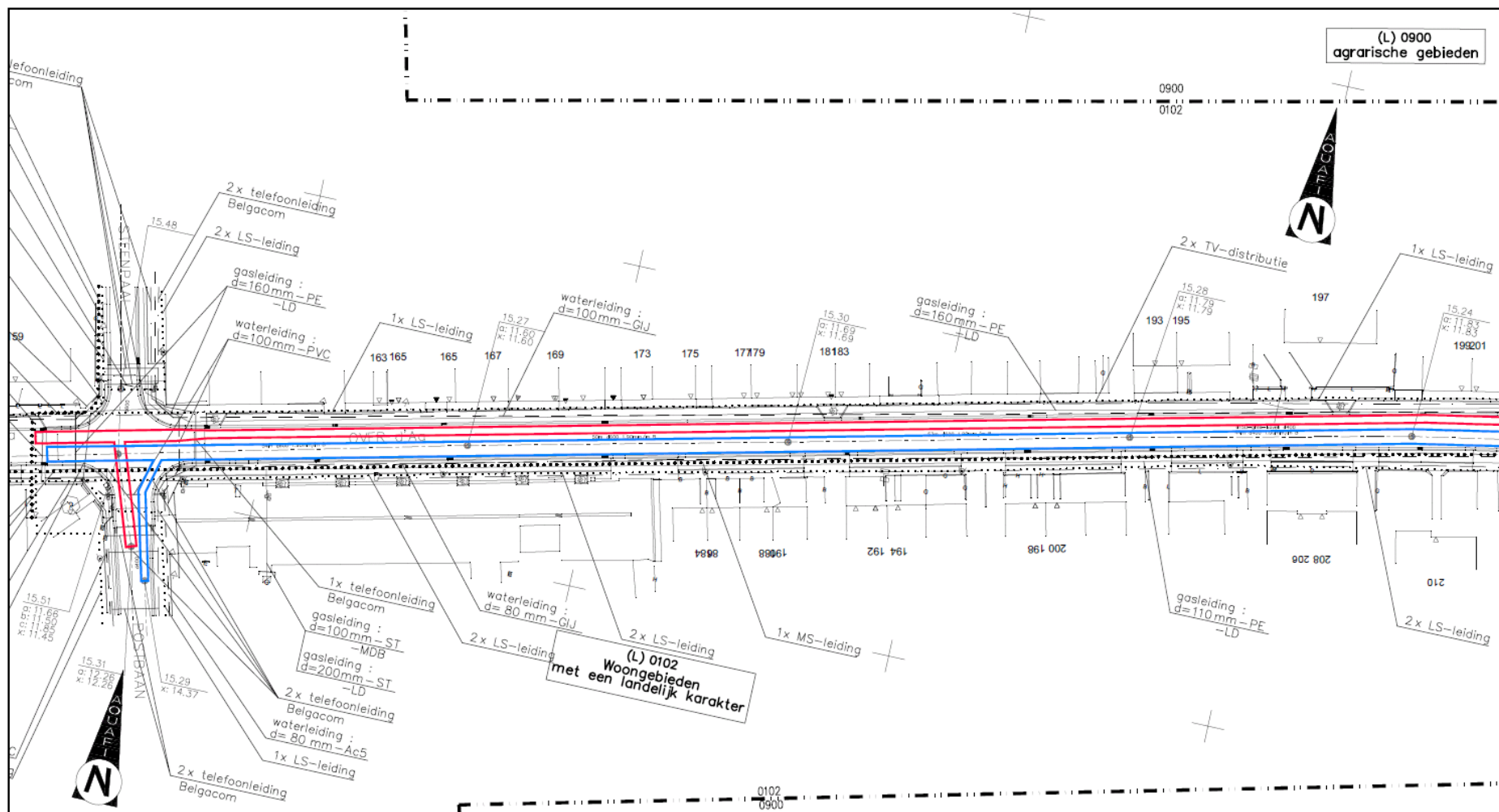
(EPSG:31370)	159.388,9 / 240.030,3
Projectcode	2018D161 (bureauonderzoek)
VEC-projectcode:	4200359 (bureauonderzoek)
Auteur:	X. Alma (OE/ERK/Archeoloog/2016/00094) Nandy Dolman (Junior Archeoloog)
Autorisatie: ¹	X. Alma (OE/ERK/Archeoloog/2016/00094)
Begindatum onderzoek:	7 mei 2018
Einddatum onderzoek:	25 mei 2018
Beheer en plaats documentatie:	Vlaams Erfgoed Centrum Ten Briele 14 bus 15 8200 Sint-Michiels, Brugge
Relevante thesaurustermen:	Wegen, bureauonderzoek, Late Middeleeuwen

Het plangebied bedraagt een oppervlakte van 15 216 m². Dit beslaat de huidige weg Over d'Aa, van het kruispunt steenpaal en postbaan (in het westen) tot net achter de Parochiekerk Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk (in het oosten). Ook de kerk zelf met kerkplein en het pleintje aan de postbaan behoren tot het plangebied. Afgeleid van waar de huidige riolering en wegeninfrastructuur zich bevindt kan er in totaal zo'n 14 654 m² aan verstoring binnen het plangebied worden vastgesteld. Dat is zo'n 90% van het gehele oppervlakte.

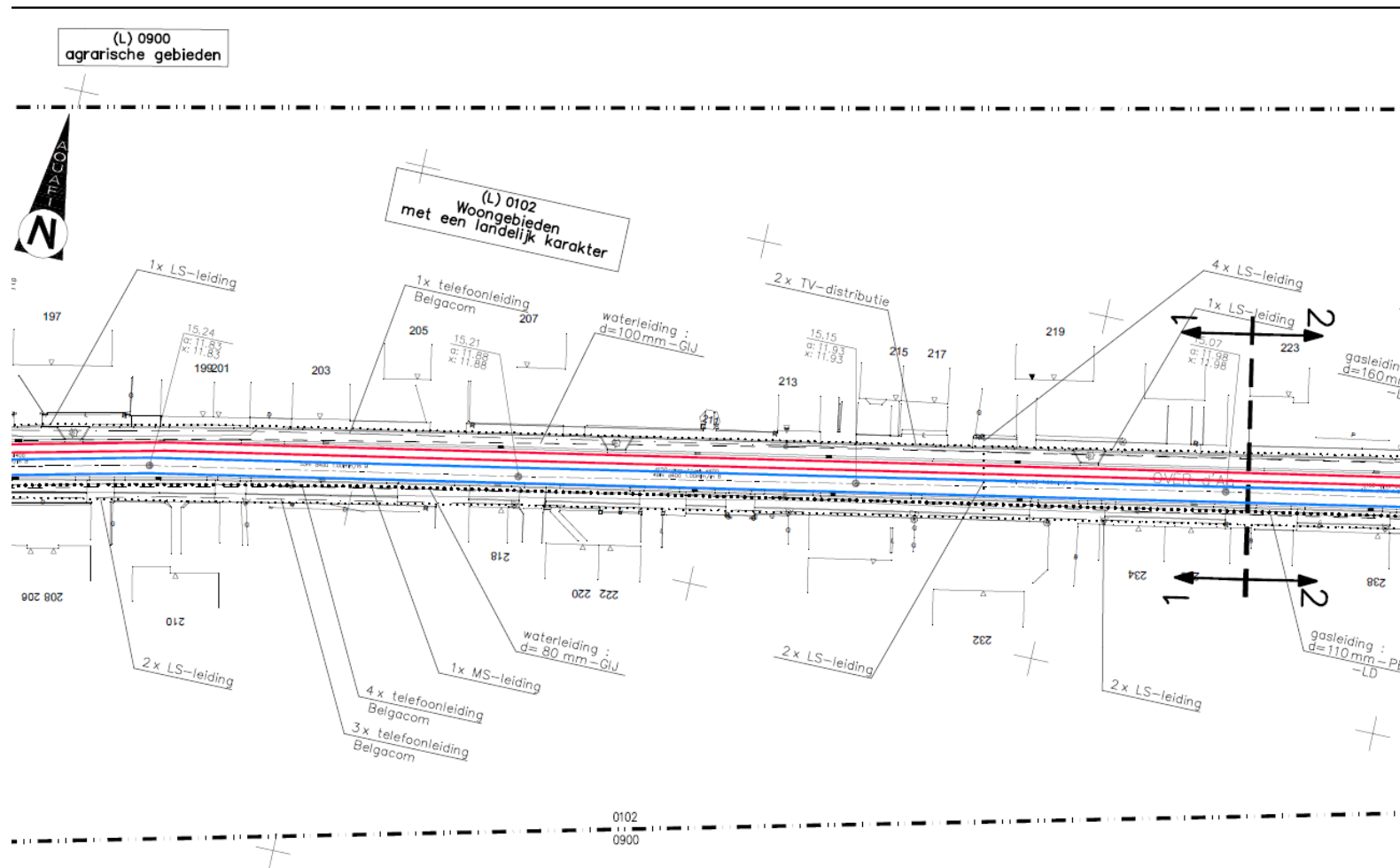
In hoeverre het archeologisch bodemarchief verstoord is, hangt af van de diepte van de verstoringen. Volgens de bouwplannen (Afb. 3 – 6) van de huidige riolering is deze gelegen tussen ca. 3,67 en 2,93 m onder het huidige maaiveld. Deze bevindt zich volledig onder het huidige wegdek van de Over d'Aa en aansluitende toegangswegen. Dit wegdek zou een gemiddelde dikte kennen van 35 cm. Datzelfde zou gelden voor het huidige kerkplein en het pleintje aan de Postbaan. Eventuele nutsleidingen liggen op een maximale diepte van 1,2 m, maar de precieze locatie van deze zijn niet gekend.²

¹ Xander Alma is een werknemer bij ADC ArcheoProjecten BV. ADC ArcheoProjecten voert onderzoek in onderaanneming uit voor het Vlaams Erfgoed Centrum.

² Informatie ontvangen van de opdrachtgever.

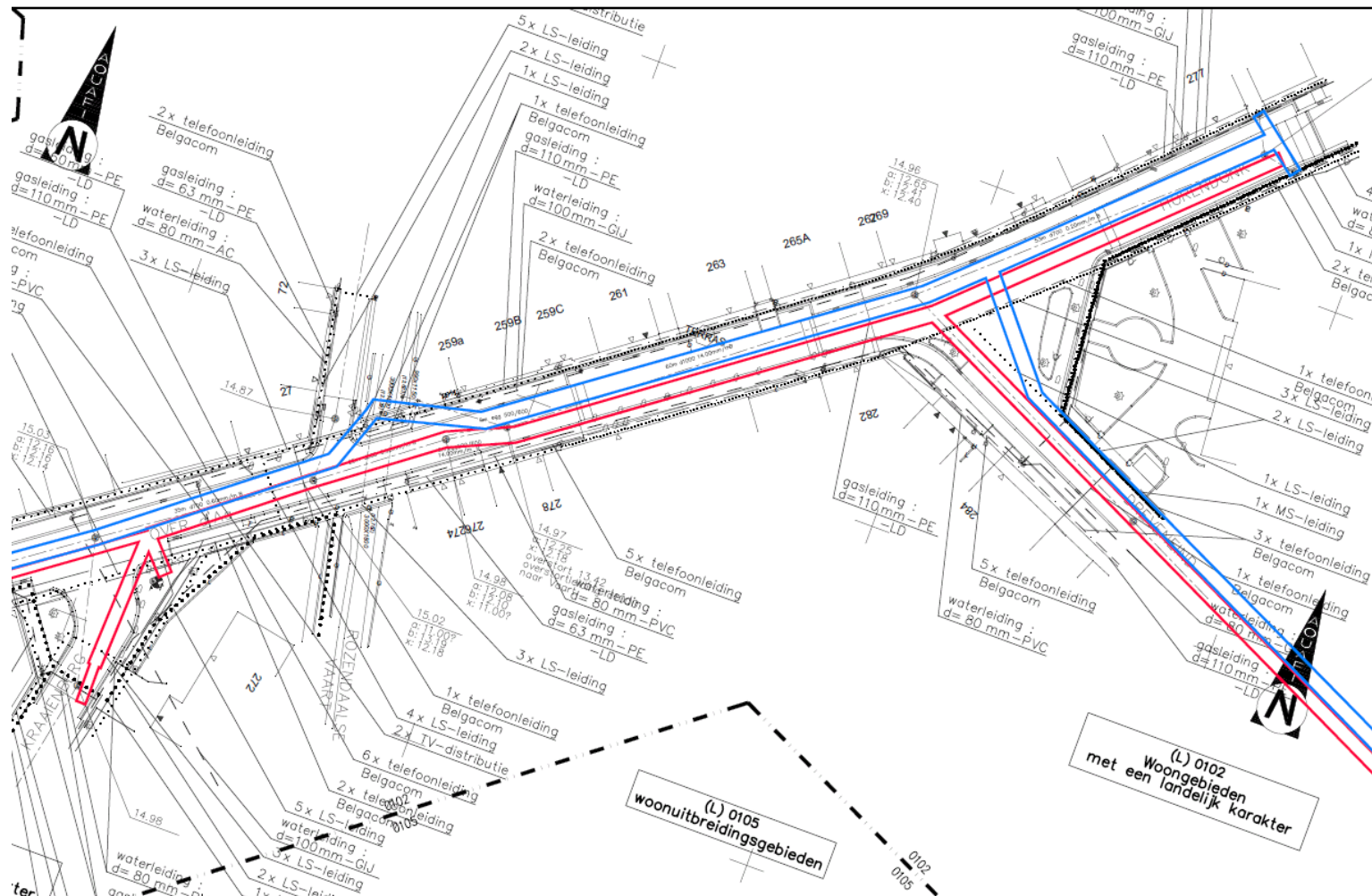

Afb. 3. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 1. Bron: Opdrachtgever.

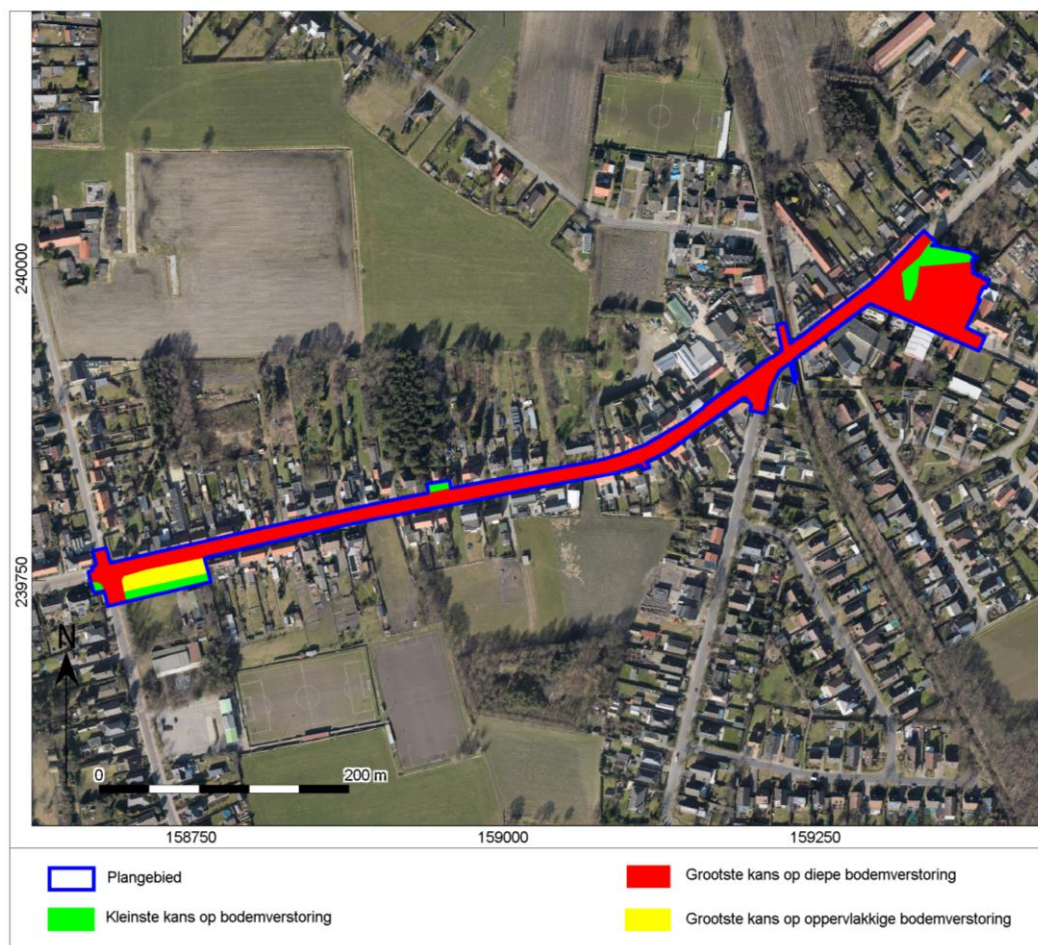
Afb. 4. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 2. Bron: Opdrachtgever.

Afb. 6. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 4. Bron: Opdrachtgever.

Volgend kaart geeft ongeveer aan waar de verschillende verstoringen zich bevinden:

Afb. 7. Locatiekaart van het plangebied met locaties van de vermoedelijk verstoorde zones.

Daar waar riolering aanwezig is, is de grootste kans op diepe bodemverstoring van minstens 3 m diep. Dit geldt voor het grootste deel van het plangebied, ongeveer 84% van het volledige oppervlakte. Daar waar geen riolering is gelegen, zoals bij het pleintje aan de Postbaan, kunnen we spreken van een oppervlakkige bodemverstoring van ca. 35 cm diep. Verder zijn er enkele kleine stukken waar de kans op bodemverstoring zeer klein is. Deze bevinden zich met name aan de rand van het plangebied, achter het pleintje aan de Postbaan (Afb. 8) en aansluitend aan het huidige kerkplein (Afb. 9). Op het pleintje bevindt zich momenteel nog het frituurkot van Frituur Den Uil. De specifieke verstoring is hier niet van gekend maar is hoogstwaarschijnlijk niet dieper dan 35 cm.

Afb. 8. Het huidige plein aan de Postbaan met aansluitend een stuk groenzone. Bron: Google Earth.

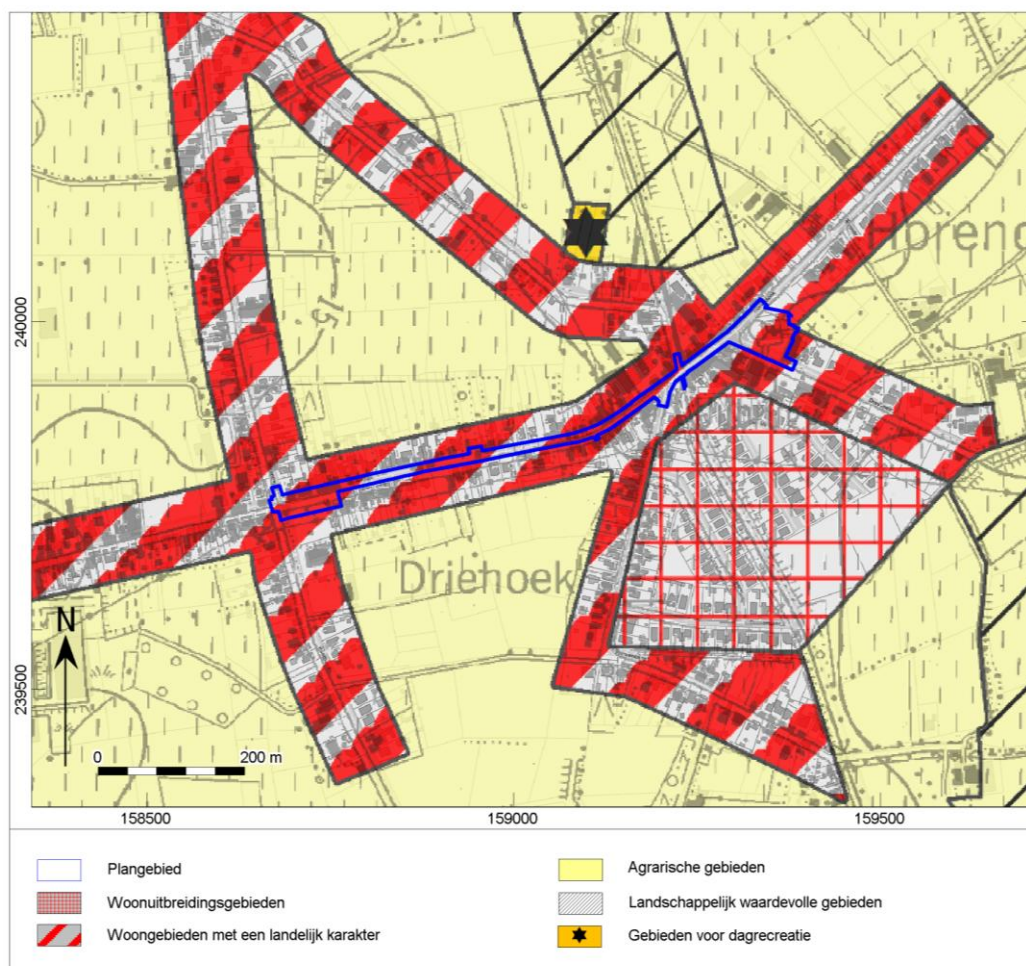
Afb. 9. De kerk van Horendonk met een stuk groenzone. Bron: Google Earth.

1.1.2 Archeologische voorkennis

Er is geen voorgaand archeologisch onderzoek gebeurd binnen het plangebied.

1.1.3 Huidig gebruik

Het onderzoeksgebied omvat de huidige weg Over d'Aa, het pleintje aan de Postbaan en het kerkplein ter hoogte van Dreveneind. De huidige invulling van het plangebied bestaat voornamelijk uit weginfrastructuur binnen de bebouwde kom van Horendonk, een gehucht in de gemeente Essen. Volgens het gewestplan maakt dit gebied deel uit van woongebied met een landelijk karakter (Afb. 10).

Afb. 10. Locatiekaart van het plangebied op het Gewestplan

1.1.4 Beschrijving van de geplande werken

Aard ingreep:	Wegenis- en rioleringswerken, aanleg parking en heraanleg kerkplein
Wijze fundering:	Steenslag- en onderfundering
Onderkeldering:	nee
Diepte bodemverstoring:	Max. 530 cm -mv
Oppervlakte bodemverstoring:	15 102 m ²
Toekomstige ligging boven- en ondergrondse infrastructuur:	3 m -mv
Toekomstige ligging verharding:	15 – 16 TAW

Sloopplan

Voorafgaande aan de geplande werken zal de volledige huidige wegeninfrastructuur binnen het plangebied opgebroken worden door middel van kraanmateriaal. Ook het frituurkot Den Uil zal moeten verwijderd worden.

Verder wordt er ter realisatie van het project een kapvergunning aangevraagd voor het rooien van 10 bomen langs de kerk (met een stamomtrek variërend van 20 tot 50 cm).

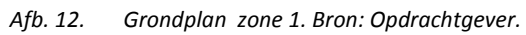
Wegeniswerken

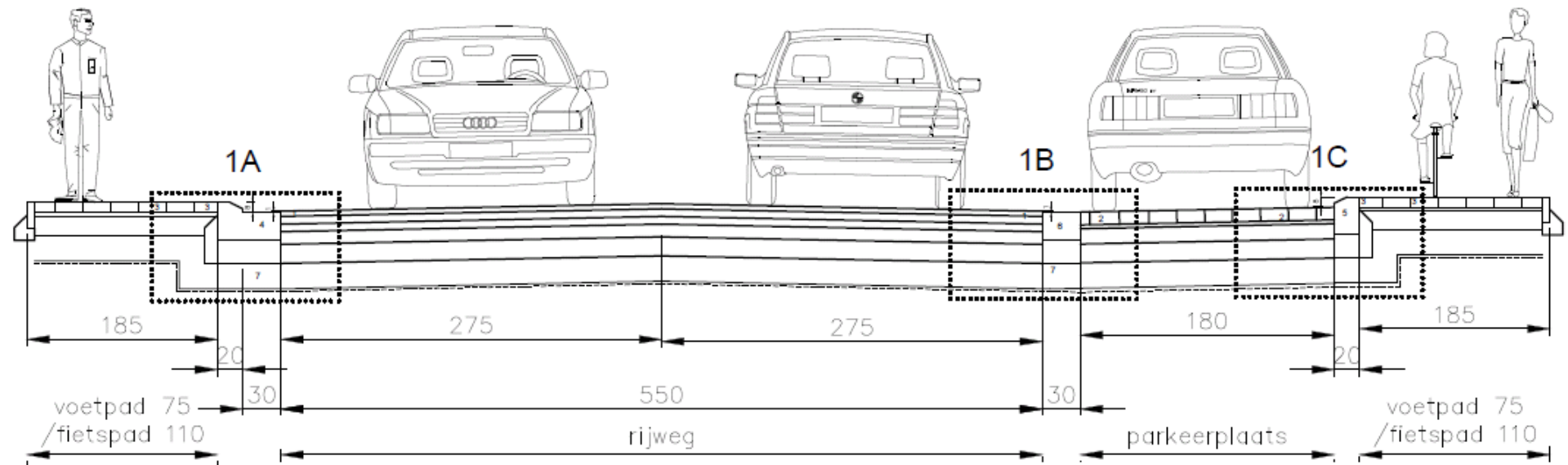
Het plangebied is naargelang de specifieke sfeer en inrichting opgedeeld in twee zones. De eerste zone loopt van de Steenpaal/Postbaan tot aan huisnummer 243, of het huidige tankstation aan de Over d'Aa (Afb. 11 - 13). Deze zone wordt ingericht met een rijbaan van 550 cm breed, fiets-/voetpaden van 185 cm breed, en een parkeerstrook, afgebakend door middel van plantvakken met bomen, van 180 cm breed. Tussen de parkeerstrook en de rijbaan bevindt zich nog een kantstrook van 30 cm breed. Hierbij wordt het pleintje aan de Postbaan volledig geïntegreerd, met de bedoeling om 28 parkeerplaatsen in te richten.

De rijbaan zal bestaan uit 16 cm asfalt, 25 cm steenslagfundering en 40 cm onderfundering (81 cm in totaal). De omliggende parkeerstroken worden aangelegd in grijze waterdoorlatende betonstraatstenen van 10 cm hoog, met 4 cm granulaatmengsel, 27 cm steenslagfundering en 40 cm onderfundering (81 cm in totaal). De plantvakken met bomen komen te liggen in de teelaarde van max. 30 cm diep. Het dubbelrichtingsfietspad zal in okerkleurende betonstraatstenen worden aangelegd van 8 cm hoog, met aangrenzend een voetpad uit mangaankleurende betonstraatstenen, eveneens van 8 cm hoog. De onderliggende fundering bestaat voor beide uit 3 cm brekerzand en steenslag, 15 cm steenslagfundering en 20 cm onderfundering (in totaal 46 cm). De nieuwe parkeerplaats aan de Postbaan zal bestaan uit waterdoorlatende betonstraatstenen met een gelijkaardige fundering als de omliggende parkeerstroken.

Afb. 11. Locatiekaart van het plangebied zone 1.

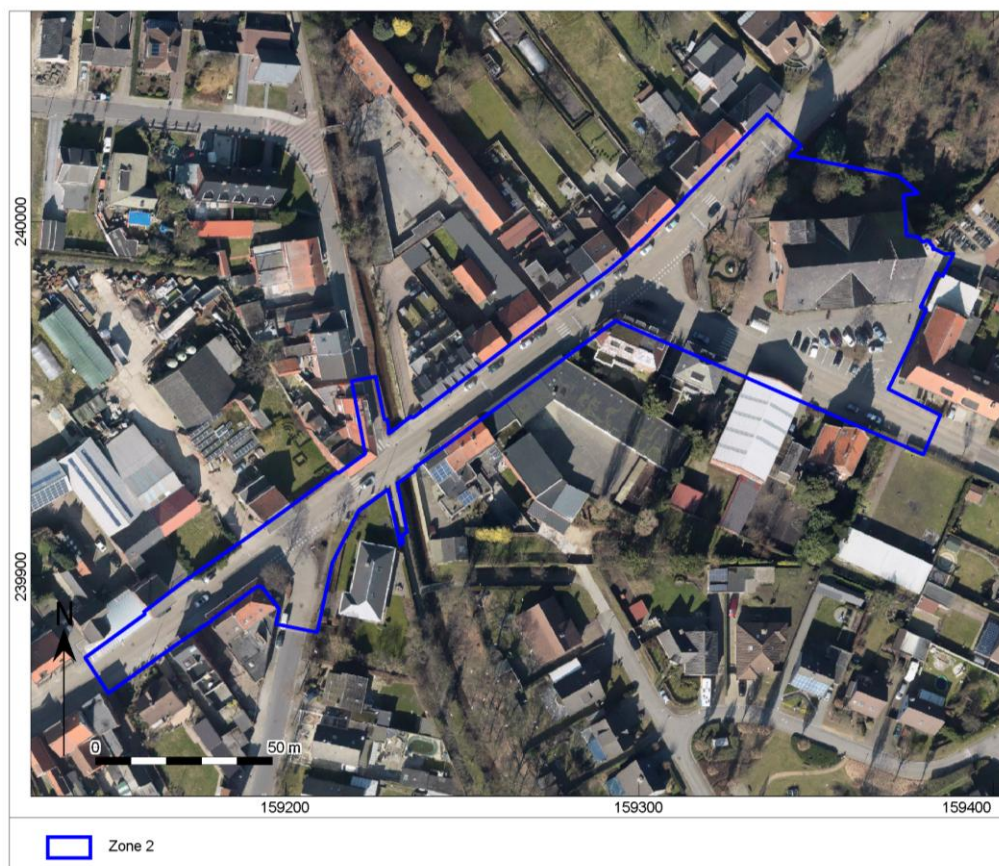
Afb. 13. Dwarsprofiel zone 1. Bron: Opdrachtgever.

De tweede zone loopt vanaf het tankstation tot en met de kerk aan Dreveneind (Afb. 15 – 17). Deze zone wordt eveneens ingericht met een rijbaan van 500 à 535 cm breed inclusief fietssuggestiestroken, voetpaden van 154 à 220 cm breed en een parkeerstrook van 200 cm breed, afgebakend door middel van plantvakken met bomen. Daarnaast wordt het kerkplein van de Parochiekerk Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk heraangelegd.

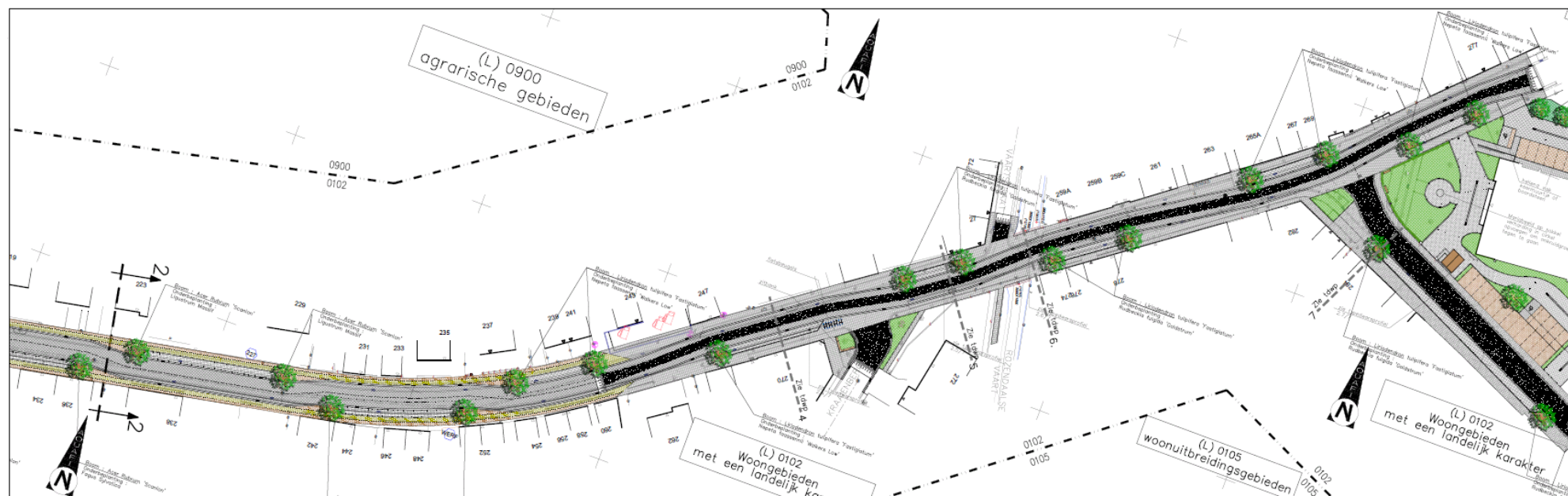
In de tweede zone wordt de rijbaan aangelegd in geprint asfalt. Dit bestaat uit dezelfde opbouw als de rijbaan in zone 1 met een maximale diepte van 81 cm. De fietssuggestiestroken worden onderscheiden van de rijbaan door de aanleg in gewoon asfalt. Deze zijn ondersteund door dezelfde fundering als de rest van de rijbaan. De parkeerstroken worden zoals in zone 1 voorzien van grijze waterdoorlatende betonstraatstenen met eveneens dezelfde opbouw als in zone 1 met een maximale diepte van 81 cm. Het kerkplein wordt aangelegd met keien uit de opbraak van ca. 15 cm hoog, met een onderbouw van 4 cm zandcement, 20 cm steenslagfundering en 20 cm onderfundering (in totaal 59 cm).

Aan het einde van zone 2, is een school gelegen waar een variabele zone 30 geldt. Ter ondersteuning van deze zone wordt er een verhoogde inrichting voorzien.

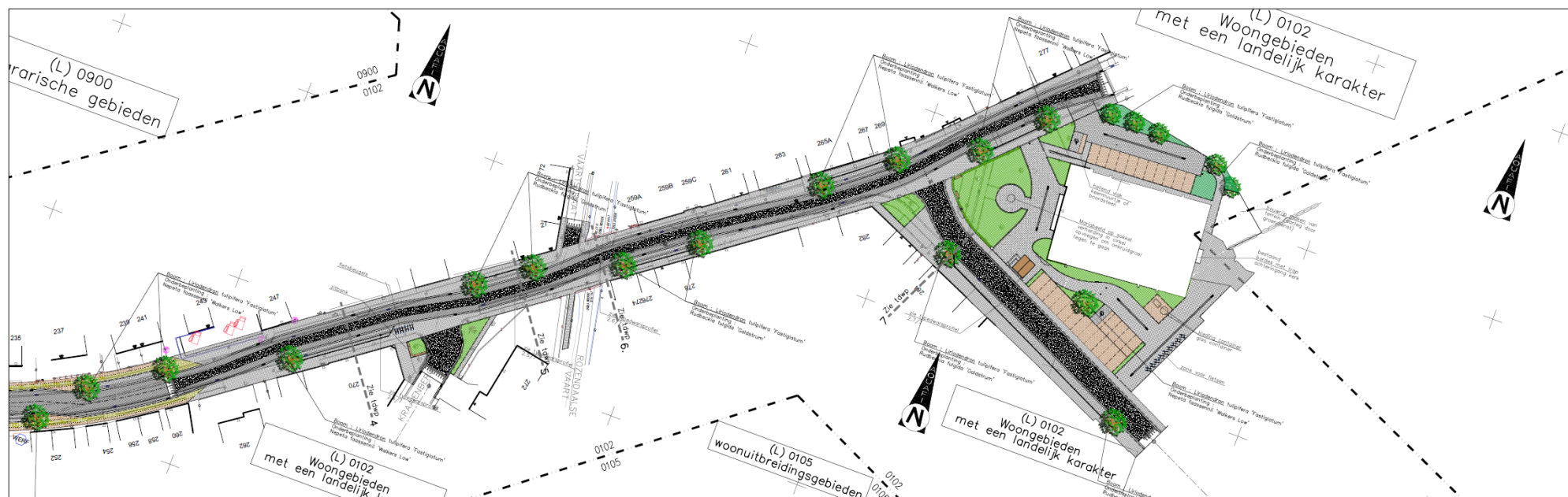
Ten slotte wordt er een pomp station voorzien op de hoek van kraaienbergh en Over d'Aa. Deze ingreep is maximaal 5,30 m diep en meteen de diepst mogelijke bodemingreep.

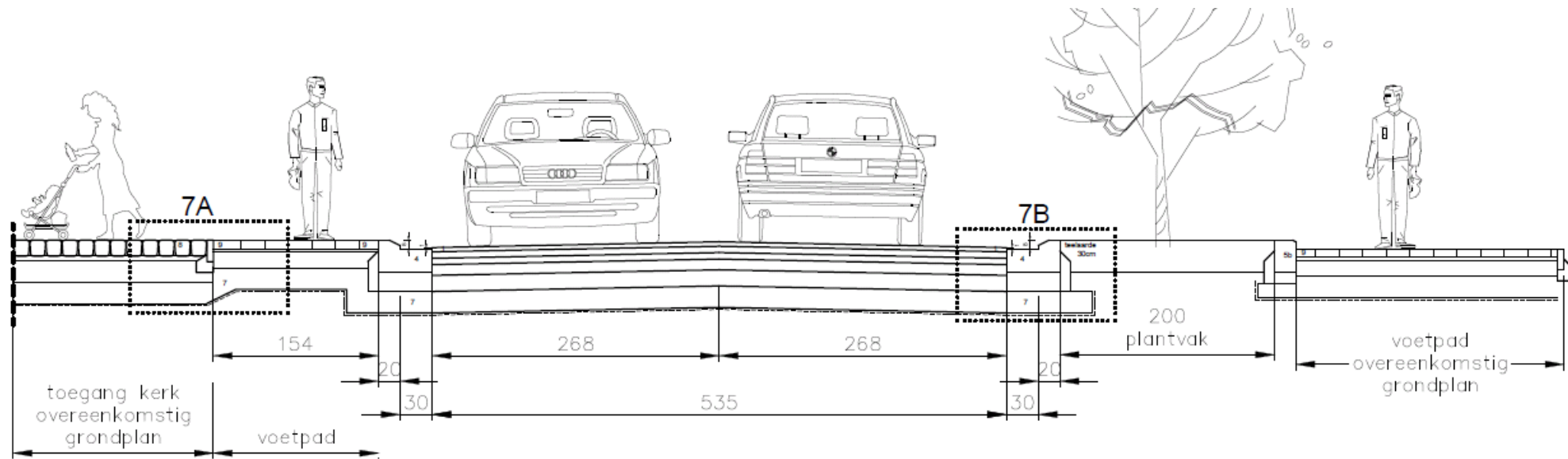
Afb. 14. Locatiekaart van het plangebied zone 2.

Afb. 15. Grondplan zone 2, deel 1. Bron: Opdrachtgever.

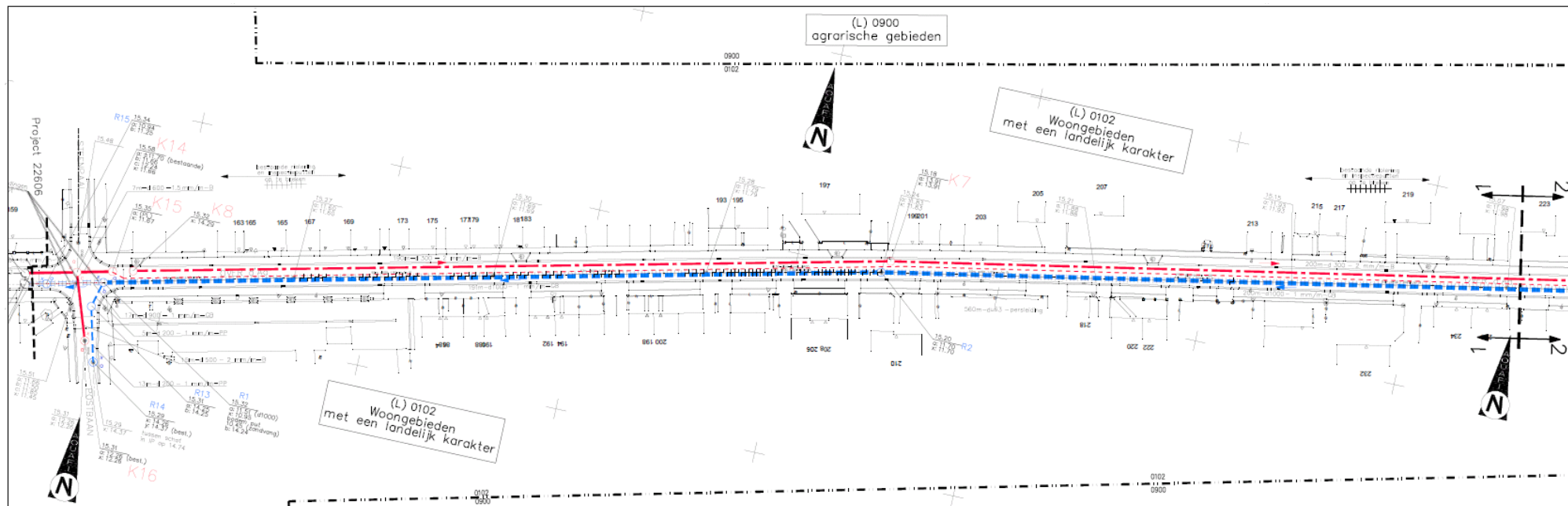
Afb. 16. Grondplan zone 2, deel 2. Bron: Opdrachtgever.

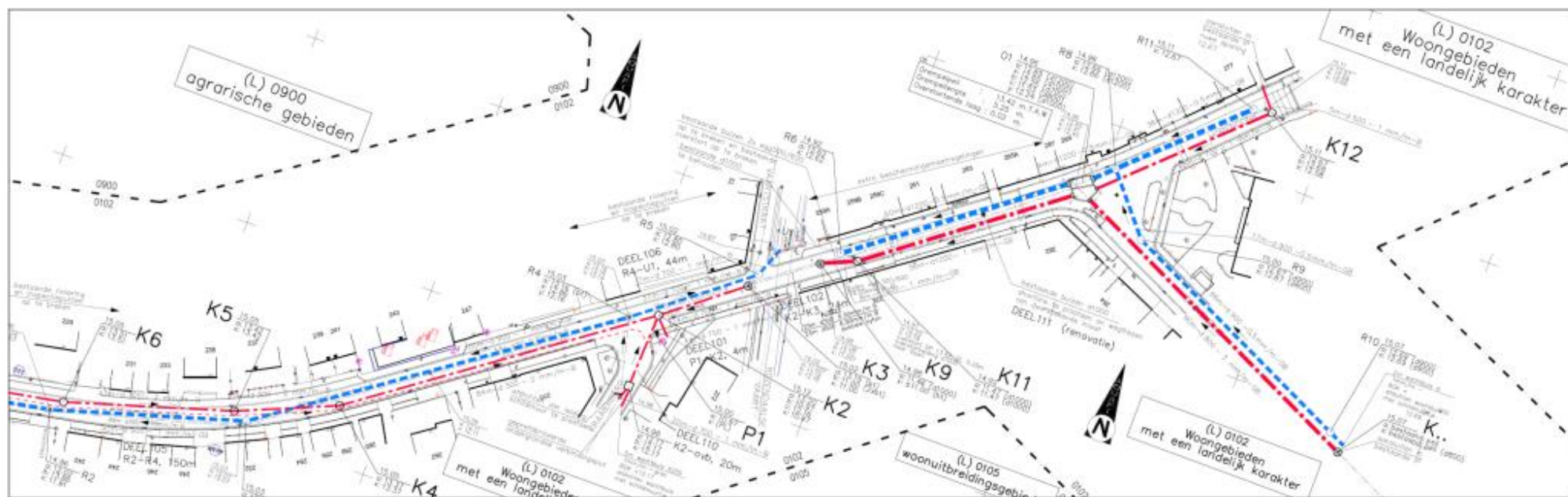
Afb. 17. Dwarsprofiel zone 2. Bron: Opdrachtgever.

Rioleringswerken

De nieuwe riolering zal bestaan uit een gescheiden stelsel van DWA-riolering en RWA-riolering met lozing in de waterloop (Afb. 18 – 19). De DWA riolering zal gemiddeld 1,5 m –mv liggen. De RWA-riolering zal gemiddeld 3 m – mv liggen, op het niveau van de huidige riolering. Beide toekomstige rioleringen komen volledig onder de toekomstige wegeninfrastructuur te liggen.

Afb. 18. Grondplan van de toekomstige riolering in zone 1. Bron: Opdrachtgever.

Afb. 19. Grondplan van de toekomstige riolering in zone 2. Bron: Opdrachtgever.

1.1.5 Juridisch kader

Artikel 5.4.1. (07/07/2017 -)

Voorafgaand aan het verkrijgen van een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen moet een archeologienota zoals vermeld in artikel 5.4.8 en artikel 5.4.12 opgesteld en bekrachtigd worden in volgende situaties:

1° aanvragen met betrekking tot percelen die gelegen zijn in een voorlopig of definitief beschermde archeologische site;

2° aanvragen waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen geheel of gedeeltelijk gelegen zijn in archeologische zones, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones;

3° aanvragen waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen volledig gelegen zijn buiten archeologische zones, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones.

Voor de toepassing van dit artikel op terreinen zonder kadastraal nummer geldt de totale oppervlakte van de hele werf van het te vergunnen werk.

De aanvrager van een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen wordt van die verplichting vrijgesteld:

1° indien de aanvraag volledig betrekking heeft op een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt, zoals vastgesteld door de Vlaamse Regering;

2° indien de aanvraag betrekking heeft op werkzaamheden aan bestaande lijninfrastructuur en haar aanhorigheden binnen een archeologische zone, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones, waarbij de oppervlakte van de ingreep in de bodem buiten het gabarit van de bestaande lijninfrastructuur en haar aanhorigheden minder dan 100 m² beslaat;

3° indien de aanvraag betrekking heeft op werkzaamheden aan bestaande lijninfrastructuur en haar aanhorigheden buiten een archeologische zone, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones en buiten een voorlopig of definitief beschermde archeologische site, waarbij de oppervlakte van de ingreep in de bodem buiten het gabarit van de bestaande lijninfrastructuur en haar aanhorigheden minder dan 1000 m² beslaat, wanneer de lijninfrastructuur waarvoor de omgevingsvergunning wordt aangevraagd meer dan 1000 meter bedraagt;

4° indien de aanvrager een natuurlijke persoon of privaatrechtelijke rechtspersoon is, de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem minder dan 5000 m² beslaat, en de betrokken percelen volledig gelegen zijn buiten woongebied of recreatiegebied en buiten archeologische zones opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones en buiten beschermde archeologische sites;

5° indien de handelingen louter betrekking hebben op verbouwingswerken of vernieuwbouw, zonder bijkomende ingreep in de bodem;

6° indien de handelingen louter betrekking hebben op de regularisatie van vergunningsplichtige projecten, overeenkomstig artikel 81 van het decreet van 25 april 2014 betreffende de omgevingsvergunning en alle ingrepen in de bodem al zijn uitgevoerd;

7° indien de stedenbouwkundige aanvraag kadert in verbeterd bodembeheer en uitsluitend betrekking heeft op een reliëfwijziging in agrarisch gebied, niet gelegen in een archeologische zone zoals opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones of een voorlopig of definitief beschermde archeologische site, als gevolg van een afgraving van teelaarde tot 40 cm en de latere toevoeging met dezelfde teelaarde.

De Vlaamse Regering kan de nadere regels voor deze vrijstellingen bepalen.

De aanvrager van een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen kan een al bekrachtigde archeologienota indienen als de aanvraag betrekking heeft op hetzelfde perceel of dezelfde percelen en als de ingreep in de bodem van de te vergunnen werken overeenkomt met de ingreep in de bodem van de werkzaamheden die in de bekrachtigde archeologienota zijn omschreven.

Als er in de archeologienota een archeologische opgraving werd opgelegd, moet deze zijn uitgevoerd en moet daarover een archeologierapport aan het agentschap zijn bezorgd. In het geval dat er gebruik is gemaakt van onderafdeling 7 van deze afdeling, moet de bekrachtigde nota zijn uitgevoerd. Als er in de nota een archeologische opgraving wordt opgelegd, moet daarover een archeologierapport aan het agentschap zijn bezorgd.

De archeologienota werd vervaardigd naar aanleiding van een aanvraag voor een stedenbouwkundige vergunning. De verplichting tot de opmaak van een archeologienota wordt gekoppeld aan oppervlaktecriteria. Vanwege de ligging van het plangebied gedeeltelijk binnen gabarit bestaande lijninfrastructuur en binnen een woongebied/recreatiegebied, geldt een verplichting voor het opstellen van een archeologienota bij bodemingrepen groter dan of gelijk aan 1000 m², waarbij het perceeloppervlak groter of gelijk aan 3000 m².

Aangezien de geplande ingrepen in het te ontwikkelen gebied in totaal een oppervlakte van 15 102 m² beslaan (binnen een totaal perceeloppervlak van 16 216 m²) en daarmee de maximale onderzoeksgrenzen worden overschreden, dient de initiatiefnemer een bekrachtigde archeologienota te laten opmaken.³

Het vaststellen van de archeologische waarde van een plangebied dient te gebeuren op grond van de Code van Goede Praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetector (versie 2.0). Het doel van de Code is om als een minimale standaard te dienen voor de kwaliteit van archeologisch onderzoek en het gebruik van metaaldetectoren in Vlaanderen.⁴

De eventuele vondsten en bijhorende documentatie die tijdens het archeologisch onderzoek worden verzameld, zullen voorlopig worden bewaard bij Vlaams Erfgoed Centrum bvba. Na afronding van het totale onderzoek zullen de vondsten en data worden overgedragen.

1.1.6 Doelstelling en vraagstelling

Voor het bureauonderzoek zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

- *Zijn mogelijk archeologische waarden in het plangebied aanwezig, en zo ja, wat is de specifieke archeologische verwachting?*
- *Worden mogelijk archeologische resten bedreigd door de geplande werkzaamheden?*
- *Is het plangebied voldoende onderzocht en zo nee, welke vorm van nader archeologisch onderzoek kan worden geadviseerd?*

Het bureauonderzoek vormt binnen de archeologienota de eerste stap in het vaststellen van de archeologische waarde van het gebied. Het doel van het bureauonderzoek is het aan de hand van schriftelijke bronnen verwerven van informatie over bekende en/of verwachte archeologische waarden in het plangebied, om daarmee te komen tot een gespecificeerde archeologische verwachting. Daarbij worden onder andere de Centrale Archeologische Inventaris (CAI), relevante historische kaarten en informatiebronnen omtrent de ondergrond gebruikt.

³ <https://geo.onroenderfgoed.be>

⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016

De beschrijving van de historische, archeologische en aardwetenschappelijke informatie is gebaseerd op het volgende bronmateriaal:

Aardkundige gegevens:

- ✓ Tertiaire kaart
- ✓ Quartairgeologische kaart 1:50.000
- ✓ Geomorfologische kaart
- ✓ Bodemkaart 1:50.000
- ✓ Bodemgebruikskaart
- ✓ Bodembedekkingskaart
- ✓ Erosiekaart
- ✓ Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen

Archeologische gegevens:

- ✓ Centrale Archeologische Inventaris (CAI)

Historische gegevens:

- ✓ Kadasterplan
- ✓ Ferraris kaarten uit 1771-1778
- ✓ Atlas der buurtwegen 1840-1850
- ✓ Vandermaelenkaart 1846-1854
- ✓ Topografische kaart
- ✓ Luchtfoto's 1979-2012

Externe partijen:

- ✓ Literatuur
- Nutsmaatschappijen
- Huidige gebruikers

De Villaretkaart, Massekaart en Poppkaarten werden niet geraadpleegd omdat deze niet beschikbaar zijn voor het plangebied. De Fricxkaart is niet geraadpleegd omdat deze weinig meerwaarde biedt voor het bureauonderzoek. Daarnaast werden de topografisch militaire kaart, de orthofoto's en de archeologische luchtfoto's niet geraadpleegd omdat ze niet beschikbaar of van nut waren voor het projectgebied. Tot slot werden de Vlaamse Landmaatschappij, Onroerend Erfgoed, regio-experts, Corine Landcover, het stadsbestuur, amateurarcheologen en heemkundekringen, iconografische bronnen en de toponymie eveneens niet geraadpleegd omdat de huidige gebruiker van het projectgebied voldoende informatie kon aanleveren om het bureauonderzoek tot een goed einde te brengen.

1.2 Assessmentrapport

1.2.1 Beschrijving van de aardwetenschappelijke waarden

Het onderzoeksgebied kenmerkt zich aardwetenschappelijk als volgt:

Bron	Informatie
Tertiaire kaart ⁵	Formatie van Merksplas, Lid van A
Quartairgeologische kaart 1:50.000 (afb. X) ⁶	Profieltype 22: ELPw en/of HQ: Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen en/of hellingsafzettingen van het Quartair G(f,e) VPt-Te: Getijdenafzettingen (estuariene afzettingen) met mogelijke intercalatie van fluviatiele en eolische afzettingen. De afzettingen dateren van het Vroeg-Pleistoceen volgens de Noordwest-Europese classificatie en van het Tertiair volgens de internationale stratigrafische commissie. G(f) VPt,p-Te: Getijdenafzettingen (estuariene afzettingen) met mogelijke intercalatie van fluviatiele en eolische afzettingen. De afzettingen dateren van het Vroeg-Pleistoceen volgens de Noordwest-Europese classificatie en van het Tertiair volgens de internationale stratigrafische commissie.
Geomorfologie ⁷	Antwerpse Noorderkempes
Bodemkaart 1:50.000 ⁸	OB Bebouwde Zones Zcm Matig droge zandbodem met dikke antropogene humus A horizont Zdm Matig natte zandbodem met dikke antropogene humus A horizont Zem Natte zandbodem met dikke antropogene humus A horizont Zep(o) Natte zandbodem zonder profiel
Reeds verrichte boringen ⁹	In het plangebied zijn nog geen boringen uitgevoerd, wel in de naaste omgeving: <u>Boring kb1d1e-B27 (grenst aan de noordzijde van het plangebied)</u> 0,00 – 2,00 –mv: kwartsachtig grijs zand met grindkorrels <u>Interpretatie</u> 0,00 – 2,00 –mv: Quartaire afzetting
Hoogtekaart ¹⁰	Ca. 16 TAW
Bodemerosie ¹¹	Zeer weinig erosiegevoelig
Bodemgebruikkaart ¹²	Andere bebouwing

⁵ <http://www.geopunt.be/kaart>.

⁶ <http://www.geopunt.be/kaart>.

⁷ <http://www.geopunt.be/kaart>.

⁸ <http://www.geopunt.be/kaart>.

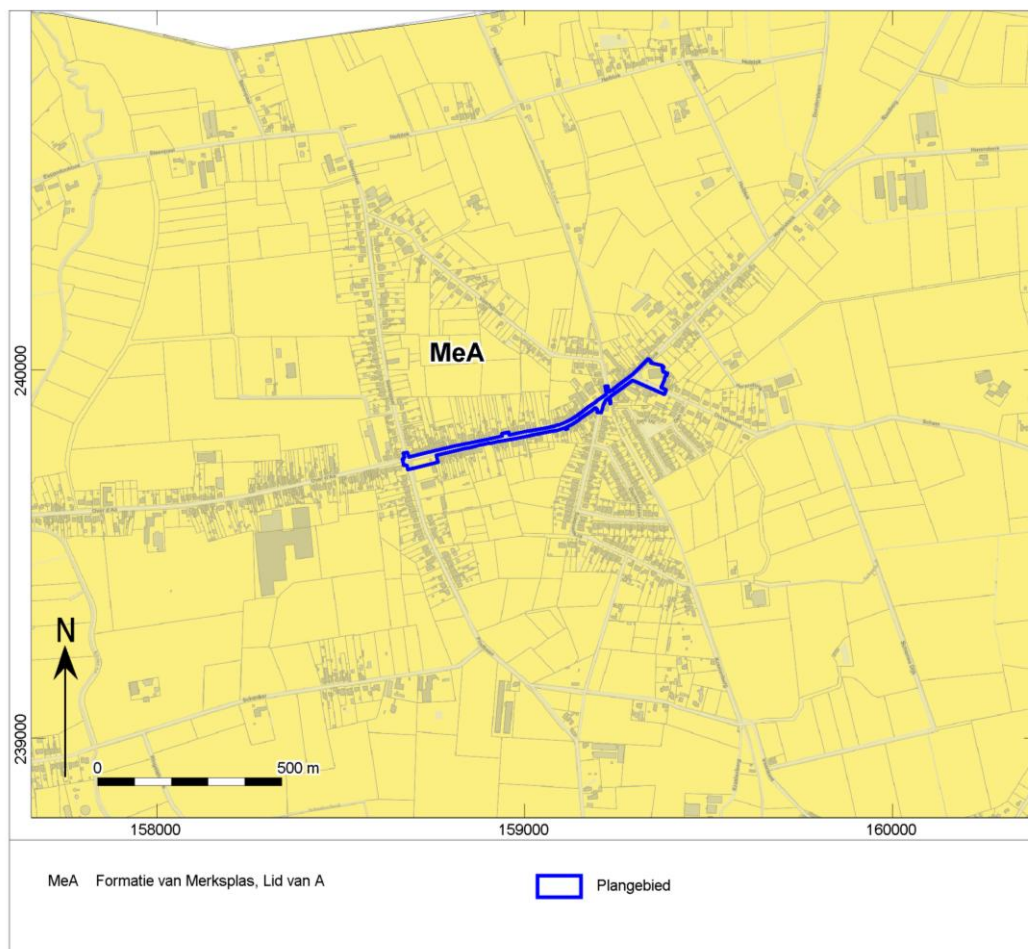
⁹ <http://www.geopunt.be/kaart>.

¹⁰ <http://www.geopunt.be/kaart>.

¹¹ <http://www.geopunt.be/kaart>.

Bron	Informatie
Bodembedekkingskaart ¹³	Infrastructuur voor autowegen, gras, struiken en bomen

Op de Tertiairgeologische kaart (Afb. 20) is het plangebied gesitueerd in de Formatie van Merksplas en meer specifiek in het Lid van A. Deze formatie ligt aan de basis van estuariene afzettingen (getijdenafzettingen) en bestaat uit grijze grove tot half grove, licht glauconiethoudende zanden. Verder kunnen in de gehele opbouw houtfragmenten voorkomen en schelpfragmenten aan de basis. Richting het noorden kan de aanwezigheid van schelpen overvloediger worden. Vanaf het zuiden helt de Formatie van Merksplas af naar het noorden. In totaal verschillen de twee uitersten zo'n 60 m. Gemiddeld is deze laag zo'n 20 m dik¹⁴.

Afb. 20. Locatiekaart van het plangebied op de Tertiairgeologische kaart.

Bovenop het tertiair bevinden zich de quartairgeologische lagen. De eerstvolgende laag wordt omvat in de Formatie van Malle, Lid van Brasschaat. Ondanks het verschil in korrelgrootte (iets fijner dan bij de Formatie van Merksplas), is het onderscheid tussen beide lithologische eenheden niet altijd te duiden. Eveneens ontstaan door estuariene afzettingen, kunnen in het zand kleiige en/of silteuse lagen voorkomen. Verder is de bodemopbouw vrij gevarieerd, van kenmerkende vegetatie-resten, veenspikkels, veenbrokken en

¹² <http://www.geopunt.be/kaart>.

¹³ <http://www.geopunt.be/kaart>.

¹⁴ Jacobs P. et al., 2010.

houtfragmenten, tot mica's en in mindere mate glauconietkorrels. Soms worden deze afzettingen zelfs omschreven als zuiver wit zand. De dikte van deze laag varieert tussen 2 m en 20 m en bevindt zich in de omgeving van het plangebied op zo'n 10 m á 20 m onder het maaiveld.

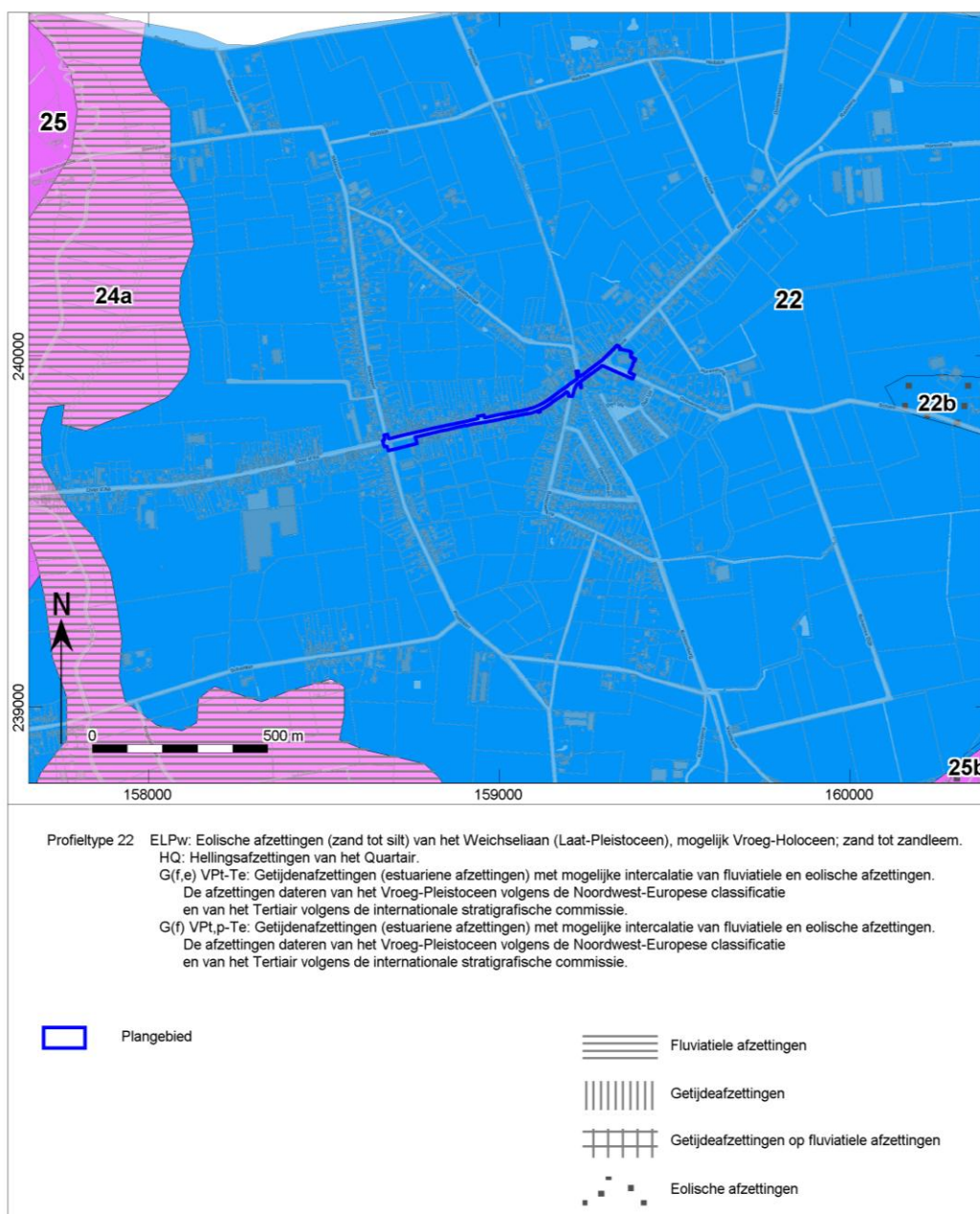
Daarbovenop bevindt zich het Lid van Rijkevoorsel, ook van estuariene oorsprong. Naargelang de plaats overheerst zand of klei, alhoewel de verhouding klei/zand ook tot een gelijkmatige verdeling kan oplopen. Binnen het plangebied zijn eerder de zandige sedimenten overheersend. Hierdoor is de onderscheiding met de Formatie van Malle soms niet te herkennen. Richting het Noorden daalt het Lid van Rijkevoorsel tot 15 m diep. De dikte varieert van 2 m in het zuiden, tot 10 m in het noorden.

Vervolgens kom je in aanraking met het Lid van Turnhout. Zoals voorgaande afzettingen is ook het Lid van Turnhout van Estuariene oorsprong. Hier wordt het verschil gemaakt in een nog fijnere korrelgrootte. Richting het Noorden overheersen opnieuw de zandige sedimenten. in de omgeving van het plangebied is deze laag rond 10 m diepte aanwezig.

Tenslotte wordt de toplaag gevormd door de Formatie van Gent. Deze formatie is gevormd door eolische afzettingen, bestaande uit zand, soms lemig met aan de basis een alternerend complex van zand- en leemlaagjes. Meer bepaald zijn deze afzettingen dekzand en liggen daarom rechtstreeks aan het oppervlakte. De gemiddelde dikte van deze laag ligt rond 2 m¹⁵.

Op de Quartairgeologische kaart (Afb. 21) wordt bovenstaande omvat in profieltype 22. In vergelijking met de profieltypekaart komt de bodemopbouw volledig overeen, afgezien dat binnen profieltype 22 naast de eolische afzettingen van de Formatie van Gent ook hellingsafzettingen kunnen voorkomen. Omdat het plangebied zich op een relatief vlak niveau bevindt (volgens het DTM, Afb. XXX), zullen hier hellingsafzettingen waarschijnlijk niet aanwezig zijn.

¹⁵ Bogemans F., 1997.

Afb. 21. Locatiekaart van het plangebied op de Quartairgeologische kaart.

Binnen het plangebied zijn verschillende bodemtypes aanwezig (Afb. 22). In het oostelijk deel van het plangebied bevindt zich voornamelijk een OB-bodem, dat wijst op een verstoord of gewijzigd bodemprofiel door de mens. Dit zijn bodems in de bebouwde zone (OB). Deze bodems zijn verder niet gekarteerd. Mogelijk lagen hier een Zdm-, Zem- of een Zep(o)-bodem, zoals in de rest van dit deel van het plangebied

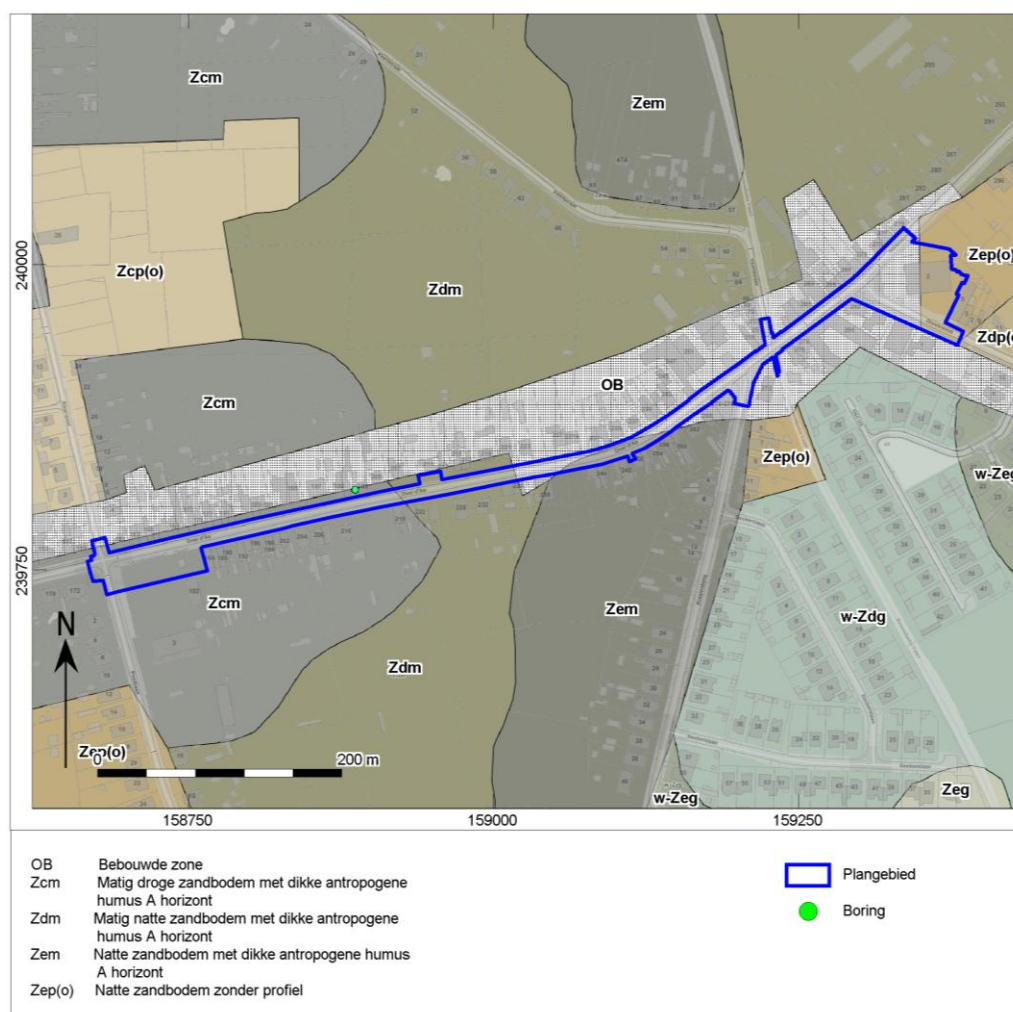
Een Zem-bodem is een hydromorfe plaggenbodem. De antropogene humeuze A horizont is hier meer dan 60 cm dik en vertoont roestverschijnselen vanaf 20 cm diep. Dit rust op een hydromorfe Podzol, een verbrokkeld textuur B of een gleybodem. Zem-bodems zijn zeer nat in de winter tot het late voorjaar en permanent vochtig in de zomer. Dankzij goede drainering kunnen deze gronden gunstig zijn voor zomergewassen, maïs, raaigras en weide. Deze bodem is dusver enkel in het centrum van het plangebied te vinden.

Een Zep(o)-bodem is een natte zandbodem zonder profiel. Deze komt enkel voor in het uiterst oostelijke deel van het plangebied. Hier bestaat de bovengrond uit een sterke humeuze, soms verveende laag. De

bouwvoor rust rechtstreeks op sterk, grijsgeel zand, dat tussen 80 en 120 cm diep volledig gereduceerd is. Meestal komt hier een leem- of klei-zandsubstraat voor, maar soms ook een klei-grintsubstraat. Deze bodem is permanent nat, met een winterwaterstand tot in het maaiveld en gemiddelde zomerwaterstand op 80 – 120 cm diep. Hierdoor is dit bodemtype niet geschikt voor land- of tuinbouw. Weide is hier wel een mogelijke vegetatie, mits een goede waterhuishouding.

Het westelijk deel van het plangebied bestaat voornamelijk uit een Zcm-bodem. Deze matig droge plaggenbodem bestaat uit een dikke humeuze A horizont bovenop een Podzol B of een verbrokkelde textuur B horizont. Roestverschijnselen komen voor op een diepte van 60 à 90 cm. In tegenstelling tot voorgaande bodems is een Zcm-bodem niet overdreven nat en kan zelfs uitdrogen in de zomer. Dit bodemtype is geschikt voor akkerland en afhankelijk van de neerslagverdeling ook voor veeleisende teelten en tuinbouwgewassen. Deze bodems komen veelal voor bij oude woonkernen of hoeven.

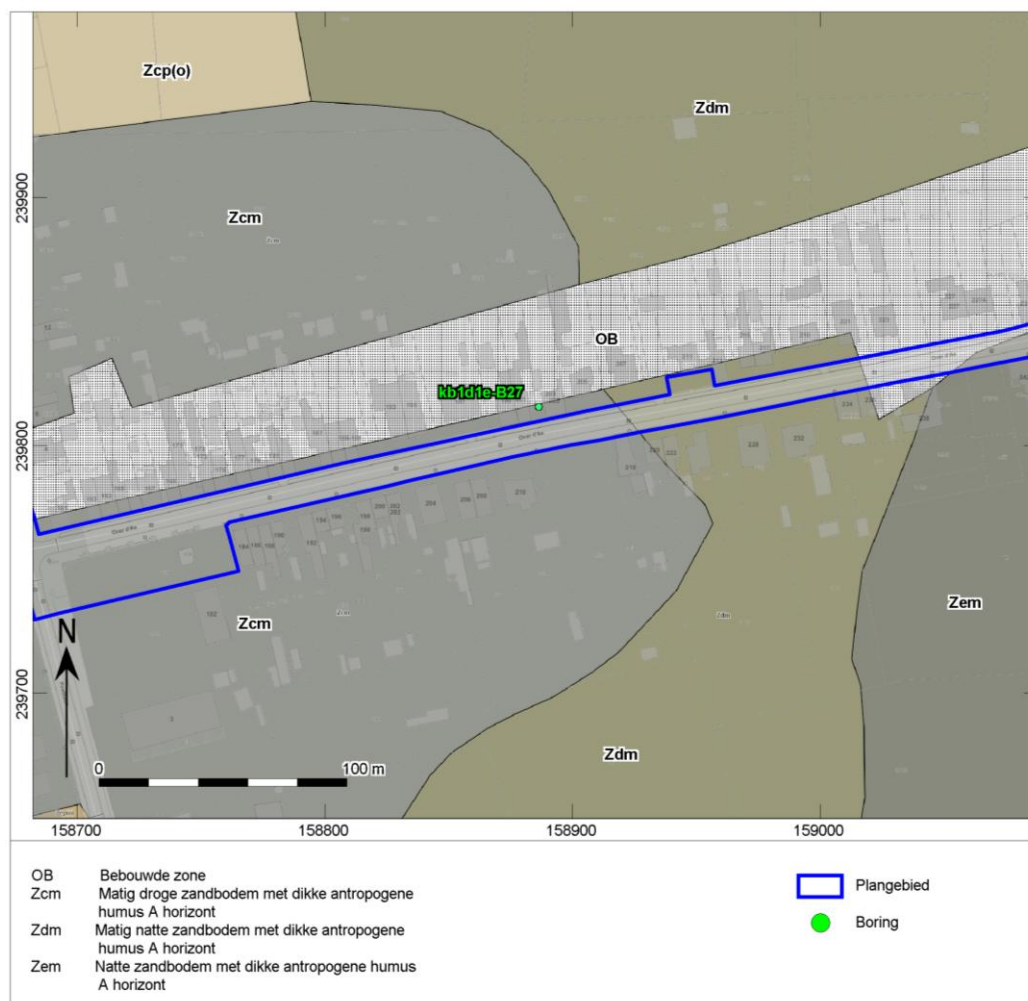
Aan bovenstaande Zcm-bodem grenst een Zdm-bodem binnen het plangebied. Een Zdm-bodem is kenmerkend een matig natte plaggenbodems maar toont overeenkomsten met matig droge plaggenbodems zoals Zem-bodems. Dit bodemtype heeft een homogeen humeuze bruinachtig of grijsachtige bovengrond van minstens 60 cm dik. De onderkant van het plaggendeek is dikwijls zwartachtig en zeer humusrijk, wat duidt op een begraven profiel. Indien het begraven profiel een verbrokkelde textuur B of een gesolifluëerde afzetting is, komen duidelijke roestverschijnselen voor. Bestaat dit profiel uit een hydromorfe Podzol, dan worden roestverschijnselen moeilijk te herkennen. Deze zouden kunnen voorkomen op een diepte van 40 tot 60 cm. Zdm-bodems zijn nat in de winter met een hoge voorjaarswaterstand en een ideale zomerwaterstand. Dit type bodem is zeer gunstig voor de meeste landbouwteelten en tuinbouw.

Afb. 22. Het plangebied op de bodemkaart.

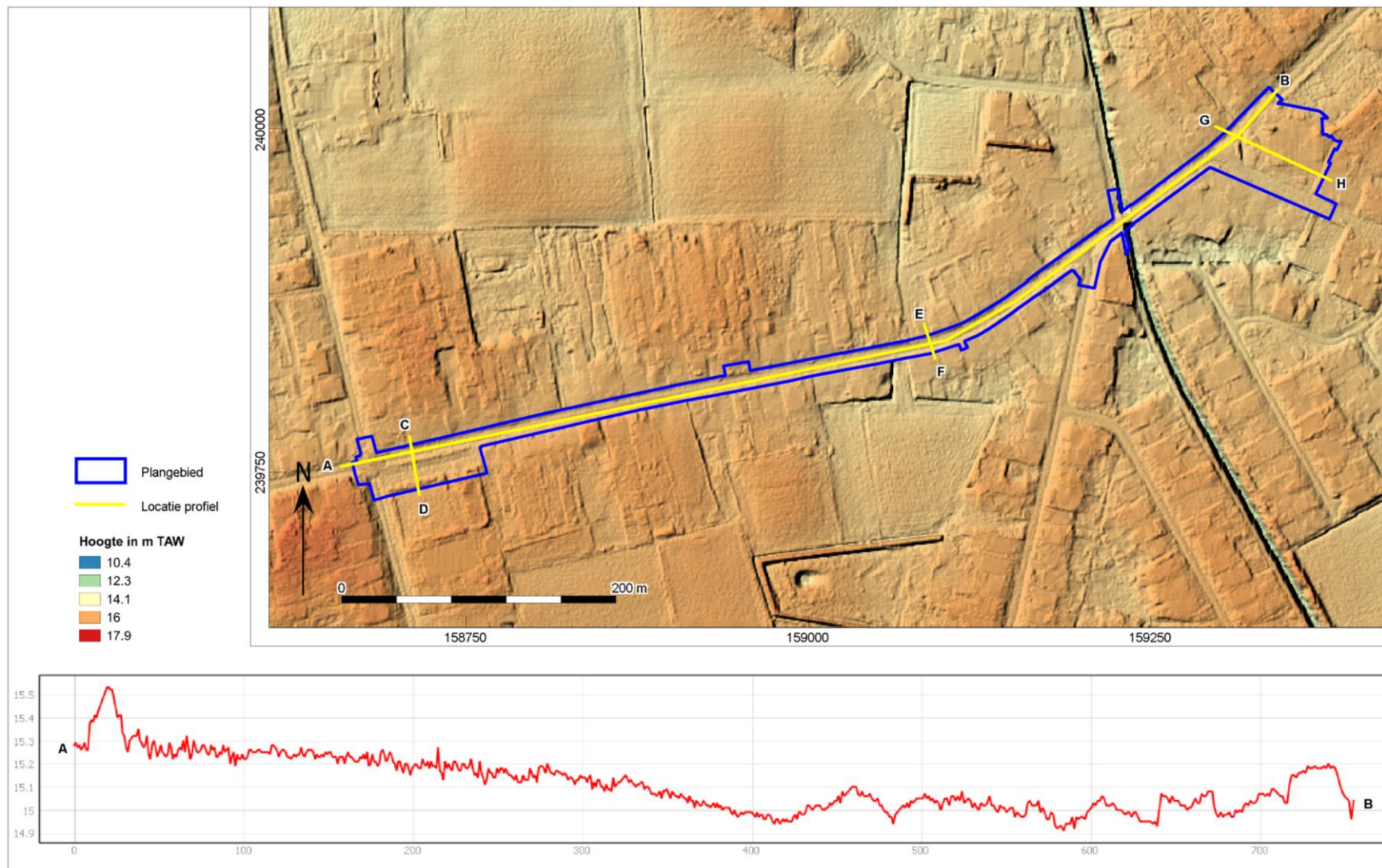
In het plangebied zijn nog geen boringen uitgevoerd, maar wel in de naaste omgeving. Grenzend aan de noordzijde van het plangebied, ter hoogte van huisnummers 201 en 203, werd boring kb1d1e-B27 geplaatst (Afb. 23). Deze boring werd geplaatst tot 2 m onder het maaiveld. Volgens de quartaire profieltype kaart hebben we dan te maken met eolische afzettingen van de Formatie van Gent. Maar de beschrijving “kwartsachtig grijs zand met grindkorrels” komt niet overeen met het dekzand van de Formatie van Gent. Het zou hier eerder gaan om rivierafzettingen wat mogelijk overeenkomt met het lid van Brasschaat, lid van Rijkevoorsel of lid van Turnhout (zoals in voorgaande reeds besproken werd).

Verder werden er geen boringen uitgevoerd in de nabijheid van het plangebied.

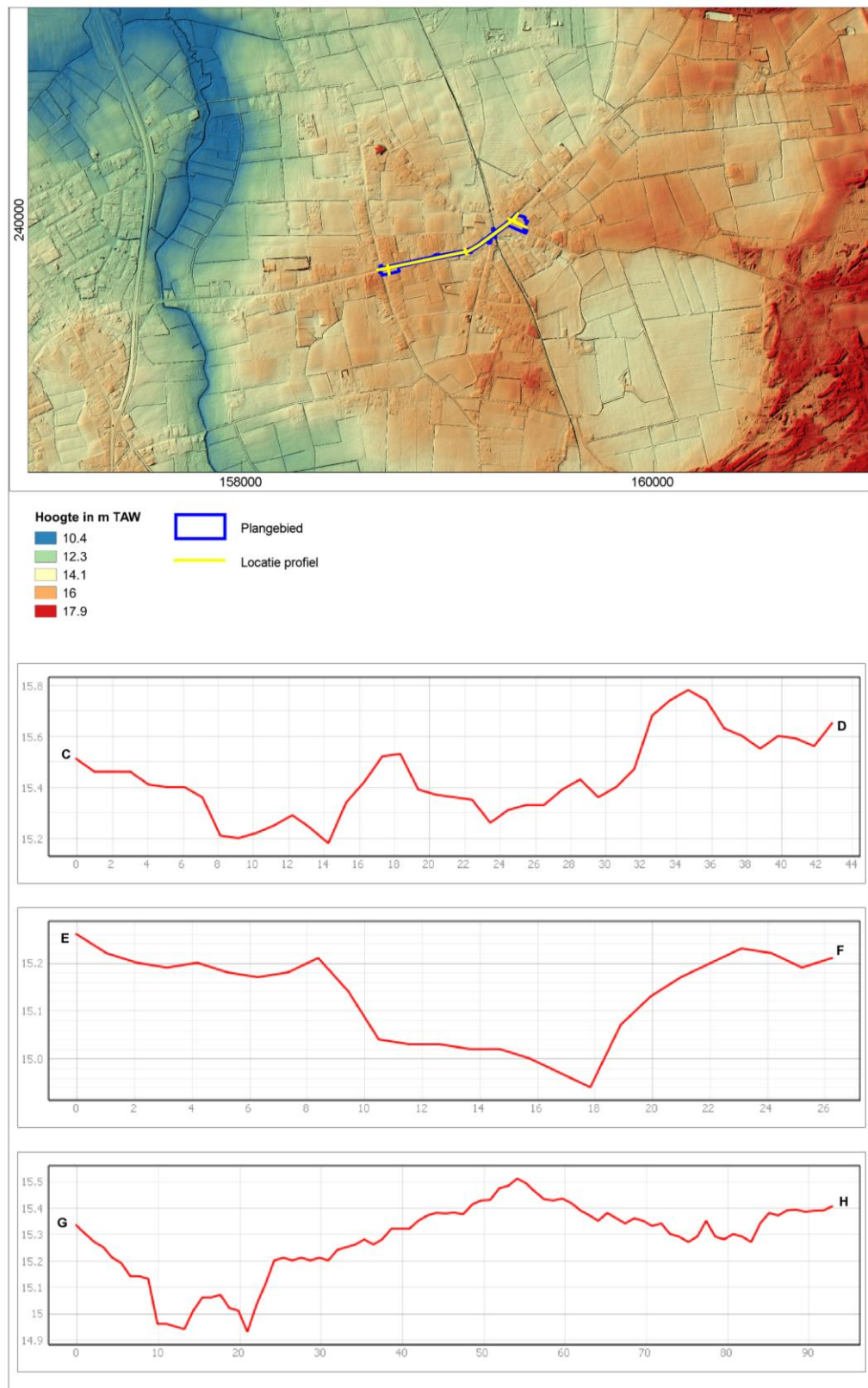
Afb. 23. Het plangebied op de bodemkaart. Detail boring.

Op het DTM (Afb. 24) is te zien dat het plangebied gelegen is op een relatief vlak niveau. Aan de hand van doorsnede A-B, die het verlengde van de Over d'Aa volgt, is af te leiden dat het plangebied lichtjes daalt richting het oosten, wat aan de uitersten grenzen van het plangebied een niveauverschil van ca. 60 cm oplevert. Doorsnede C-D (Afb. 25) betreft de Over d'Aa met het pleintje aan de Postbaan. Dit stuk kent een maximaal niveauverschil van ca. 60 cm met als laagste punt de weg op ca. 15 m TAW. Doorsnede E-F (Afb. 25) betreft ongeveer het midden van het plangebied waar een miniem niveauverschil van maximaal 30 cm is. Doorsnede G-F (Afb. 25) betreft de Over d'Aa grenzend aan het kerkplein. Ook hier bevindt de weg zich op het laagste punt van ca. 15 m TAW.

Afb. 24. Het plangebied op het Digitaal Terreinmodel Vlaanderen (DTM), inclusief profiel hoogteverloop.

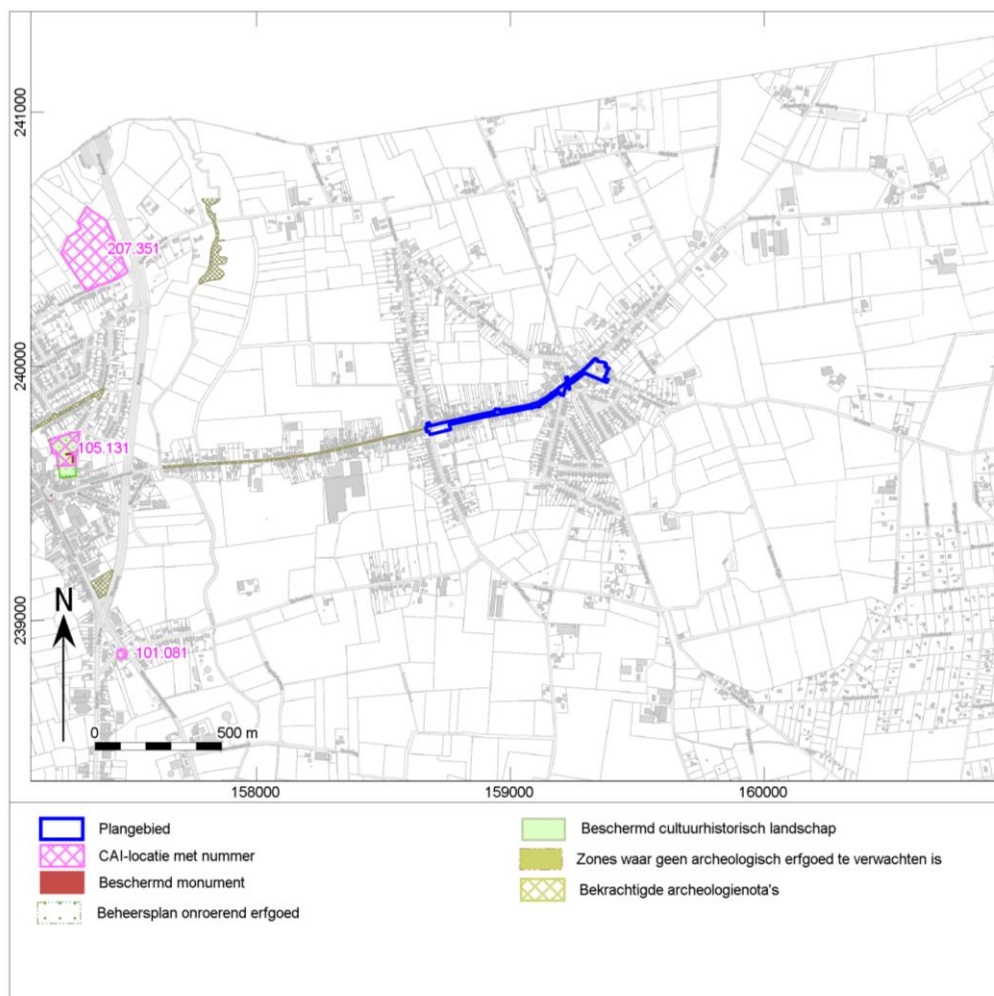
Als er gekeken wordt naar de wijdere omgeving van het plangebied (Afb. 25) blijkt dat deze gelegen is op een ietwat hoger niveau in het landschap. Ten opzichte van de lager gelegen niveau's verschilt de hoogte zo'n 5,5 m. Deze depressie wordt gevormd door de fluviatiele processen van de rivier Over d'Aa, ongeveer 1 km ten westen van het plangebied.

Afb. 25. Het plangebied op het Digitaal Terreinmodel Vlaanderen (DTM), inclusief profiel hoogteverloop.

1.2.2 Beschrijving van bekende archeologische waarden

Voor het onderzoeksgebied zijn in de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) van Onroerend Erfgoed de volgende archeologische waarden en ondergrondse bouwhistorische waarden vastgesteld (Afb. 26):

Afb. 26. Uitsnede uit de Centraal Archeologische Inventaris van het onderzoeksgebied.

CAI nummer	Afstand t.o.v. plangebied	Datering	Omschrijving
101 081	Ca. 1 800 m	18 ^{de} eeuw	Aan de hand van historisch onderzoek zou hier een 18 ^{de} -eeuwse kapel hebben gestaan. Deze is in de loop der tijd verdwenen en gereconstrueerd na WOII op dezelfde plaats.
105 131	Ca. 1 700 m	Late Middeleeuwen	Een pastorie oorspronkelijk uit de late Middeleeuwen. Deze werd gesloopt en hersteld rond 1900 en opnieuw deels verwoest in 1944. De bovenbouw bevat nog 17 ^{de} eeuwse elementen en in de kelder zou mogelijk nog laatmiddeleeuws muurwerk bewaard zijn.
207 351	Ca. 1 600 m	Mesolithicum	Lithisch materiaal gevonden tijdens een veldprospectie door J. Dils

In de omgeving van het onderzoeksgebied is er op basis van de CAI maar weinig archeologie bekend. De enkele vondsten dateren uit het Mesolithicum, de late Middeleeuwen en de 18de eeuw.

De oudst daterende vondsten (207 351) komen uit het Mesolithicum, tussen ca. 10 000 en 3 000 jaar geleden en verder door J. Dils gevonden tijdens een veldprospectie aan de westelijke over van de kleine Aa. Het betreft hier lithisch materiaal, waarmee destijds wapens en werktuigen mee gemaakt werden.

Zo'n 100 m verder van het plangebied, richting het westen, is er archeologie bekend uit een veel recentere periode, namelijk een pastorie uit de late Middeleeuwen (ca. 1270 – 1500). Deze pastorie bood destijds onderdak aan de pastoors van Nispen, een dorp in de Nederlandse provincie Noord-Brabant (gemeente Roosendaal). Daar kwam een einde aan tijdens de Franse Revolutie, wanneer de pastorie overgedragen werd aan de gemeente Essen. Ook vandaag staat de pastorie in het centrum van Essen, weliswaar als privé-eigendom. Sinds augustus 1976 wordt de oude pastorie en zijn omgeving beschermd als monument en als landschap. Sinds 2016 is voor het resterende gebouwencomplex ook een beheersplan door het Onroerend Erfgoed opgesteld¹⁶.

Als laatste bevindt zich ten zuidwesten van het plangebied een 20ste-eeuwse kapel. Het oorspronkelijke gebouw uit de 18de eeuw bestaat niet meer maar werd opnieuw gereconstrueerd na WOII.

De voorgaande CAI-meldingen zijn allen tussen 1 600 en 1 800 m van het plangebied verwijderd. Daarbij bevinden deze zich allemaal ten westen van het onderzoeksgebied. Het frappante is dat ten noorden en ten oosten van het plangebied, tot aan de Nederlandse grens, tot nu toe nog geen CAI-meldingen bekend zijn.

Ten slotte werd ten westen van het plangebied reeds een gelijkaardige archeologisch onderzoek gevoerd naar aanleiding van een archeologienota. Ook hier betreft het een heraanleg van de Over d'Aa vanaf de kleine Aa tot aan de kruising met de Postbaan en Steenpaal, waar het huidige plangebied begint. Binnen dit gebied werd er aan de hand van het vooronderzoek een archeologisch verwachting opgesteld vanaf het paleolithicum tot en met recente periodes, maar omwille van zware verstoring door de aanwezigheid van het tracé werd er niet aangestuurd op verder vervolgonderzoek omdat de kans op kennisvermeerdering zeer klein was.¹⁷

1.2.3 Beschrijving van de historische situatie, mogelijke verstoringen en bouwhistorische waarden

Historische situatie

Het plangebied bevindt zich in het gehucht Horendonk, ten oosten van het centrum van Essen. De eerste benaming gaat terug tot 1362, als Hoerninck. Verder veranderde de naam in Hornick, wat 'erf ten hoge' betekent of op een hoger gelegen, bewoonbaar gebied. In de volksmond wordt het plaatsje ook benoemd als 'Den Uil', naar de benaming van een oude afspanning 'den Oude Uil', een rustplaats gelegen aan de Postbaan.¹⁸

Horendonk maakte toen al deel uit van de gemeente Essen. Deze grensgemeente gaat in de literatuur terug tot 1148 als 'Eschen' of 'Esschen', wat afgeleid is van de boomsoort Es. Oorspronkelijk hoorde het landelijk dorp Essen tot de heerlijkheid Nispen. In 1138 werd het samen met Kalmthout en Huijbergens aan de abdijs van Tongerlo geschonken.

¹⁶ Provincie Antwerpen, 2016.

¹⁷ Defrancq J., 2016.

¹⁸ Vandeputte O., 2008; <https://www.essen.be/product/443/horendonk>.

In de 14de eeuw werden er stelselmatig verschillende turfvaarten aangelegd, waaronder de Roosendaalse Vaart, die het plangebied doorkruist. Deze vaart is zo'n 15 km lang en werd toentertijd gebruikt voor het vervoeren van turf naar de markt in Roosendaal.¹⁹

Vanaf 1805 scheidde Essen van de parochie Nispen.

Na de aanleg van de spoorlijn Antwerpen – Roosendaal in 1854 ontwikkelde Essen zich tot belangrijke grensgemeente. Vooral tijdens het interbellum kwam de gemeente tot bloei.

Bouwhistorische schets

Naast de Oude Pastorij van Essen (reeds besproken in bovenstaand hoofdstuk) zijn er twee andere complexen in de rechtstreekse omgeving van het plangebied vastgesteld als bouwkundig erfgoed.

Ten eerste een 19de-eeuwse Hoeve in het centrum van Horendonk, vlak aan de zuidgrens van het plangebied. Het betreft hier eigenlijk een woonstalhuis van acht traveeën onder een zadeldak, wat werd omgebouwd tot een tweewoonst met getoogde muuropeningen²⁰.

Ten tweede werd de Parochiekerk Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk in 2009 geïnventariseerd als bouwkundig erfgoed. Deze moderne gotische kerk maakt deel uit van het plangebied (zone 2), en bevindt zich in het middelpunt van de heraanleg van het kerkplein. De kerk werd ontworpen door de architect Eduard Van Ballaer en ingewijd in 1953²¹.

Historische kaarten

De historische situatie is op verschillende kaarten als volgt:

Bron	Jaartal	Historische situatie
Ferraris kaarten ²²	1771-1778	Hieruit blijkt dat de weg Over d'Aa, de aanleiding van de toekomstige wegeniswerken, tussen 1771 en 1778 al als landweg bestond, met een ietwat andere locatie dan vandaag. De landweg sluit hier aan op een andere weg, vooraleer deze de Roosendaalse vaart oversteekt. Deze weg komt overeen met de huidige locatie van de Kraaienbergh. Verder is de rest van de omgeving van het plangebied verkaveld in verschillende percelen akkerland, velden en weiland. Ten zuiden van het plangebied zijn de eerste bewoningssporen van het gehucht Horendonk te duiden. Deze gebouwen vielen toen onder het bewind van de Parochie Nispen, waarbij de gehele gemeente Essen aan toebehoorde.
Atlas der buurtwegen ²³	Ca. 1840-1850	De situatie van het onderzoeksgebied is in vergelijking met de Ferrariskaarten niet veranderd.
Vandermaelen kaarten ²⁴	1846-1854	Op deze kaart wordt voor het eerst de toponiem Uyl vermeld, een woord wat doorgaans in de volksmond wordt gebruikt als

¹⁹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Roosendaalse_Vaart.

²⁰ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/13072>

²¹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/88261>

²² Ferraris 1771-1778.

²³ onbekend 1840-1850.

²⁴ Vandermaelen 1846-1854.

Bron	Jaartal	Historische situatie
		verwijzing naar het gehucht Horendonk. Waarschijnlijk verwijst 'Uyl' hier op de aanwezigheid van een rustplaats (wat reeds werd besproken in bovenstaand hoofdstuk). Alleen de locatie komt niet overeen met de postbaan maar met de oorspronkelijke ligging van de Over d'Aa, die hier niet bekendstaat onder die naam maar als Kruys Straet. Verder is de situatie van het plangebied niet veranderd.
Topografische kaart ²⁵	1873	Op de topografische kaart uit 1873 wordt duidelijk dat er steeds meer ontwikkeling plaats vindt in de omgeving. Er worden meer straten aangelegd en meer verkaveld naar kleinere percelen.
Topografische kaart ²⁶	1904	De topografische kaart uit 1904 toont aan dat er plannen gemaakt worden om de kruisstraat rechtstreeks door te trekken over de Roosendaalse Vaart.
Topografische kaart ²⁷	1939	Op de topografische kaart uit 1939 zijn deze plannen reeds uitgevoerd. De resterende weg van de oorspronkelijke Kruisstraat ligt er wel nog. Op deze kaart verschijnt opnieuw het woord 'Uil' in de toponiem 'Uilbrug'. Dit verwijst naar de oversteek van de westkant naar de oostkant van de Roosendaalse Vaart. De resterende weg van de oorspronkelijke Kruisstraat vervaagt hier al stilletjes aan.
Topografische kaart ²⁸	1969	Dit toponiem verschijnt opnieuw op de topografische kaart uit 1969. Ook is de parochiekerk Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk reeds gerealiseerd. Verder is er een duidelijkere ontwikkeling te zien van het gehucht Horendonk dat zijn woonomgeving uitbreidt. De rest van de Kruisstraatweg is verdwenen.
Luchtfoto ²⁹	1971	Op de luchtfoto van 1971 wordt de verdere ontwikkeling van Horendonk geschetst. Er komt steeds meer lintbebouwing bij.
Luchtfoto ³⁰	1979-1990	Vanaf 1979 ontwikkeld zich dit alleen maar verder en is de weg Over d'Aa aan beide kanten bijna volledig volgebouwd. Het centrum van Horendonk breidt zich uit. Daarnaast is het plein aan de postbaan sinds dan geasfalteerd.
Luchtfoto ³¹	2013-2015	Ten slotte geeft de luchtfoto van 2013-2015 een evenbeeld van de huidige situatie van het plangebied weer.

²⁵ <http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?lang=nl>

²⁶ <http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?lang=nl>

²⁷ <http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?lang=nl>

²⁸ <http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?lang=nl>

²⁹ <http://www.geopunt.be/kaart>

³⁰ <http://www.geopunt.be/kaart>

³¹ <http://www.geopunt.be/kaart>

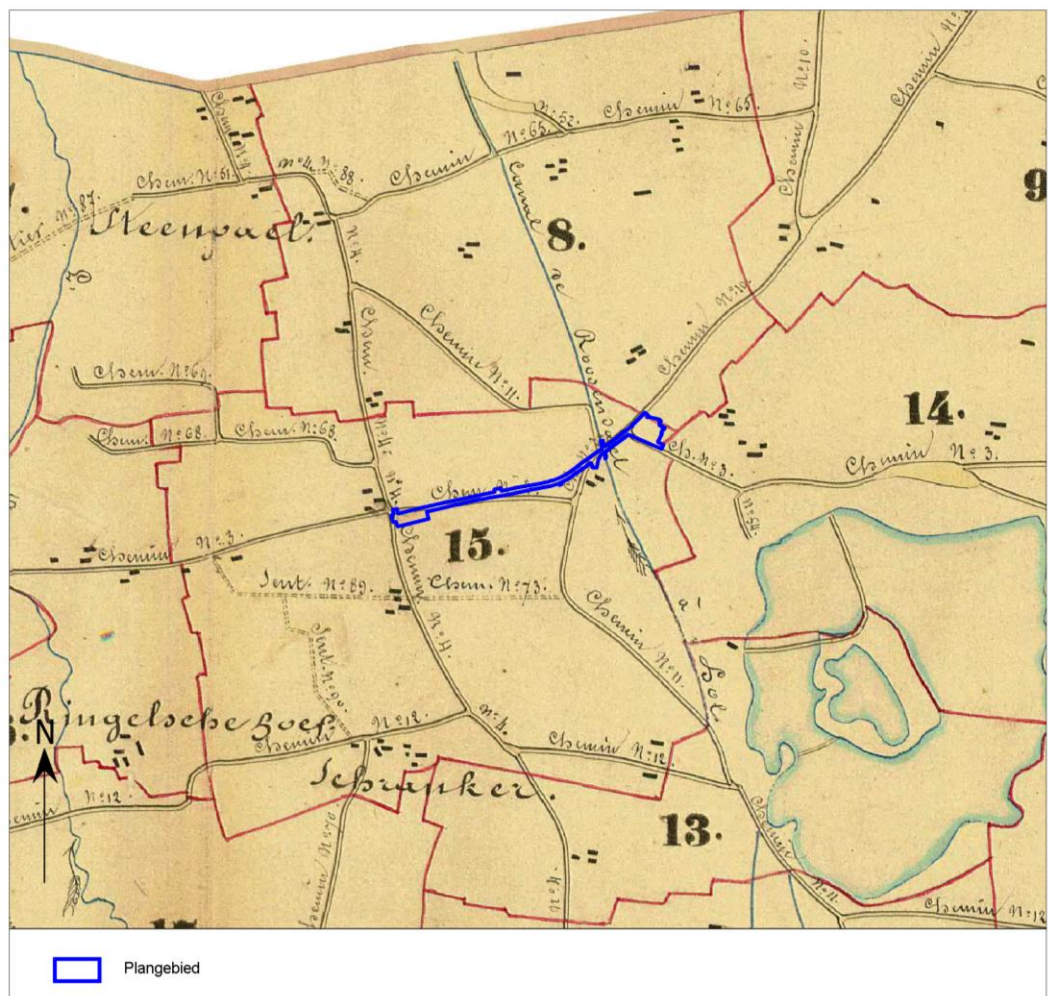
De Ferrariskaarten (Carte de Ferraris) zijn een verzameling van 275 gedetailleerde topografische kaarten van de Oostenrijkse Nederlanden. Zij kwamen tussen 1771 en 1778 tot stand onder leiding van Joseph de Ferraris, generaal bij de Oostenrijkse artillerie, veldmaarschalk in de Oostenrijkse Nederlanden. Het is de eerste systematische en grootschalige kartering, zowel in "België" als in heel West-Europa.³² Hieruit blijkt (Afb. 27) dat de weg Over d'Aa, de aanleiding van de toekomstige wegeniswerken, tussen 1771 en 1778 al als landweg bestond, met een ietwat andere locatie dan vandaag. De landweg sluit hier aan op een andere weg, vooraleer deze de Roosendaalse vaart oversteekt. Deze weg komt overeen met de huidige locatie van de Kraaienbergh. Verder is de rest van de omgeving van het plangebied verkaveld in verschillende percelen akkerland, velden en weiland. Ten zuiden van het plangebied zijn de eerste bewoningssporen van het gehucht Horendonck te duiden. Deze gebouwen vielen toen onder het bewind van de Parochie Nispen, waarbij de gehele gemeente Essen aan toebehoorde.

Afb. 27. Het plangebied op de Ferraris kaart.

³² <http://nl.wikipedia.org/wiki/Ferrariskaarten>.

Circa 60 jaar later werd de Atlas der Buurtwegen uitgegeven (Afb. 28). Dit is een verzameling van boeken met overzichts- en detailplannen, daterend van rond 1840. De situatie van het onderzoeksgebied is in vergelijking met de Ferrariskaarten niet veranderd.

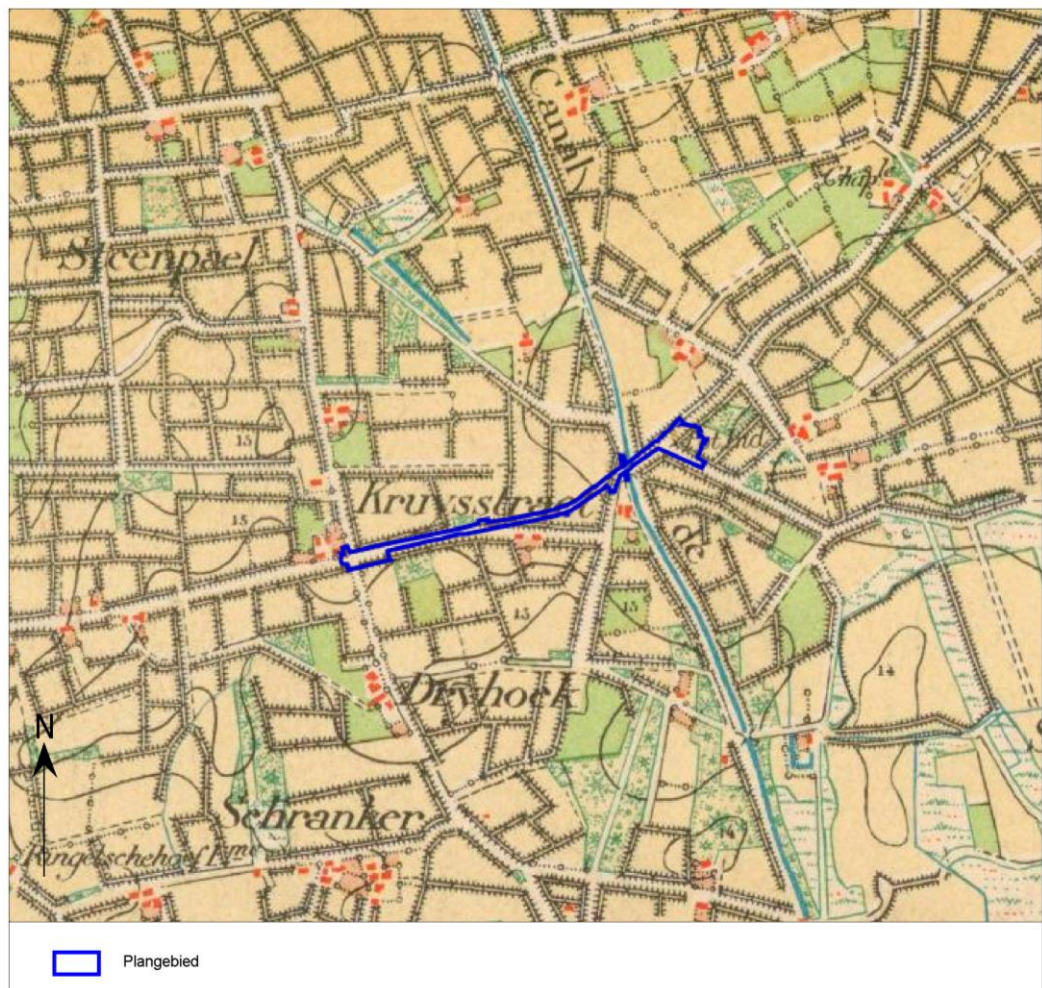
Afb. 28. Het plangebied op de Atlas der Buurtwegen.

Een zestal jaar later zijn de Vandermaelenkaarten samengesteld. Dit is een verzameling historische kaarten gemaakt door Philippe Vandermaelen (1795-1869). Zijn "*Carte topographique de la Belgique*" is gemaakt tussen 1846 en 1854 op 250 folio's op schaal 1: 20.000. Op deze kaart (Afb. 29) wordt voor het eerst de toponiem Uyl vermeld, een woord wat doorgaans in de volksmond wordt gebruikt als verwijzing naar het gehucht Horendonk. Waarschijnlijk verwijst 'Uyl' hier op de aanwezigheid van een rustplaats (wat reeds werd besproken in bovenstaand hoofdstuk). Alleen de locatie komt niet overeen met de postbaan maar met de oorspronkelijke ligging van de Over d'Aa, die hier niet bekendstaat onder die naam maar als Kruys Straet. Verder is de situatie van het plangebied niet veranderd.

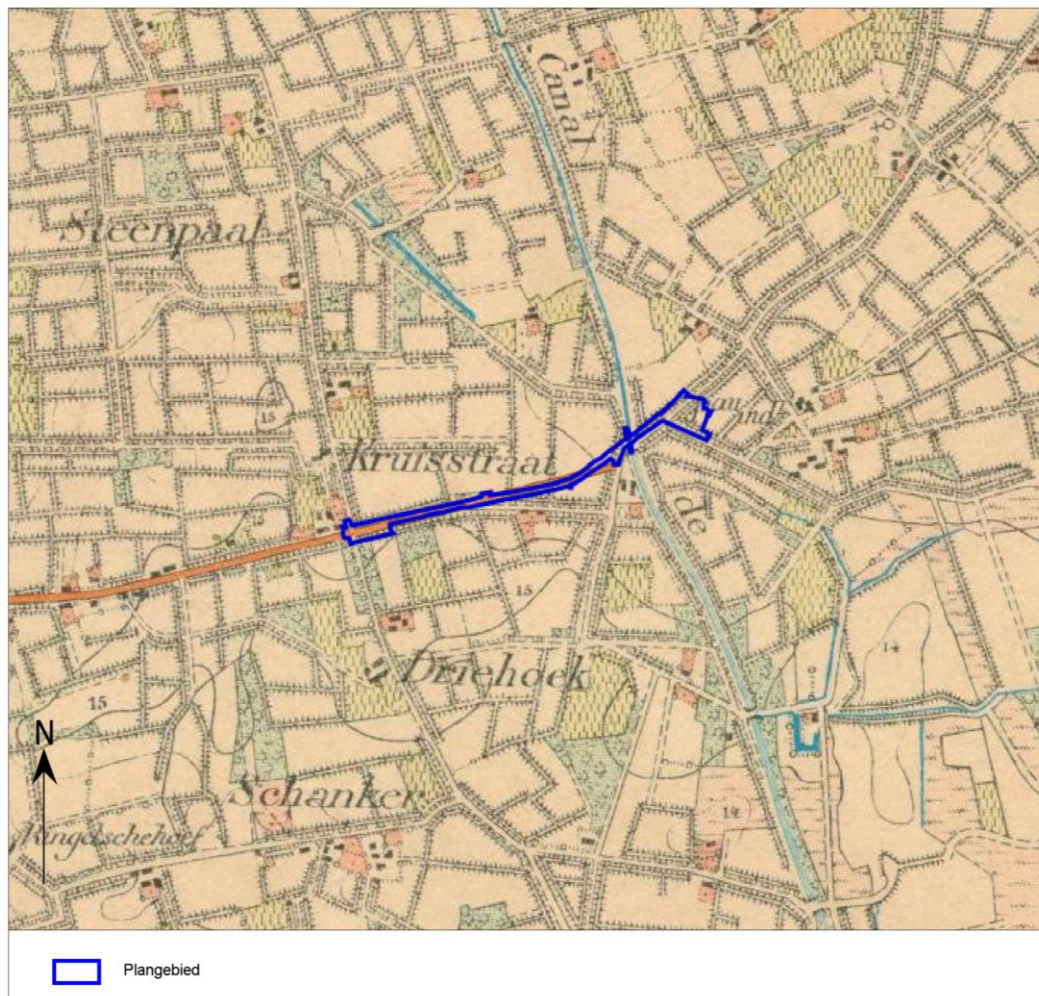
Afb. 29. Het plangebied op de Vandermaelenkaarten.

Op de topografische kaart uit 1873 (Afb. 30) wordt duidelijk dat er steeds meer ontwikkeling plaats vindt in de omgeving. Er worden meer straten aangelegd en meer verkaveld naar kleinere percelen.

Afb. 30. Het plangebied op de topografische kaart uit 1873.

De topografische kaart uit 1904 (Afb. 31) toont aan dat er plannen gemaakt worden om de kruisstraat rechtstreeks door te trekken over de Roosendaalse Vaart.

Afb. 31. Het plangebied op de topografische kaart uit 1904.

Op de topografische kaart uit 1939 (Afb. 32) zijn deze plannen reeds uitgevoerd. De resterende weg van de oorspronkelijke Kruisstraat ligt er wel nog. Op deze kaart verschijnt opnieuw het woord 'Uil' in de toponiem 'Uilbrug'. Dit verwijst naar de oversteek van de westkant naar de oostkant van de Roosendaalse Vaart. De resterende weg van de oorspronkelijke Kruisstraat vervaagt hier al stilletjes aan.

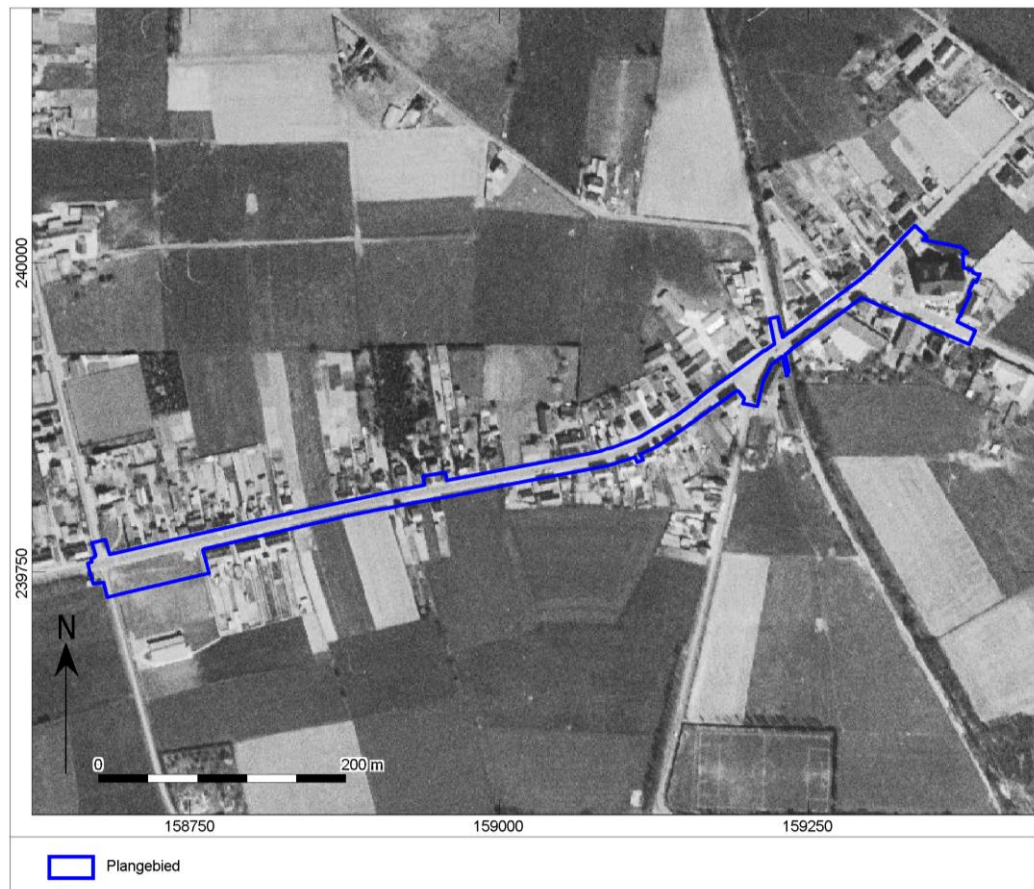
Afb. 32. Het plangebied op de topografische kaart uit 1939.

Dit toponiem verschijnt opnieuw op de topografische kaart uit 1969 (Afb. 33). Ook is de parochiekerk Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk reeds gerealiseerd. Verder is er een duidelijkere ontwikkeling te zien van het gehucht Horendonk dat zijn woonomgeving uitbreid. De rest van de Kruisstraatweg is verdwenen.

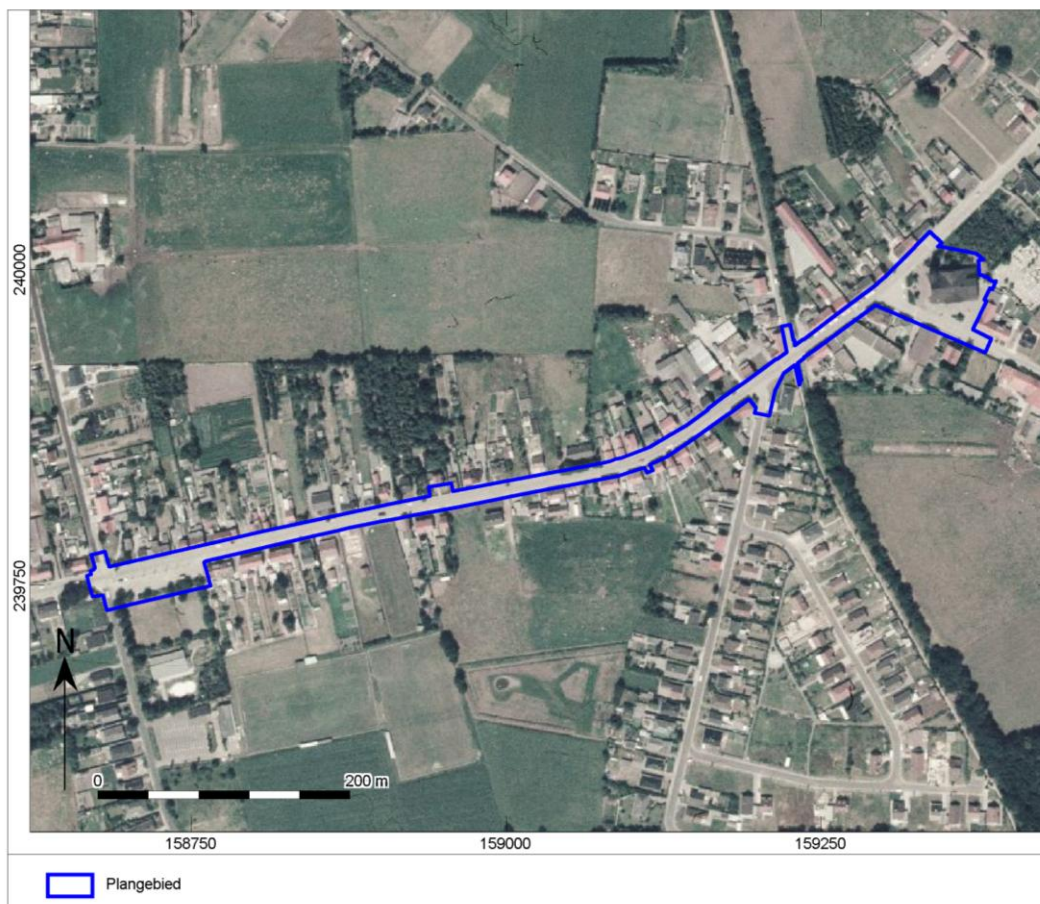
Afb. 33. Het plangebied op de topografische kaart uit 1969.

Op de luchtfoto van 1971 (Afb. 34) wordt de verdere ontwikkeling van Horendonk geschetst. Er komt steeds meer lintbebouwing bij.

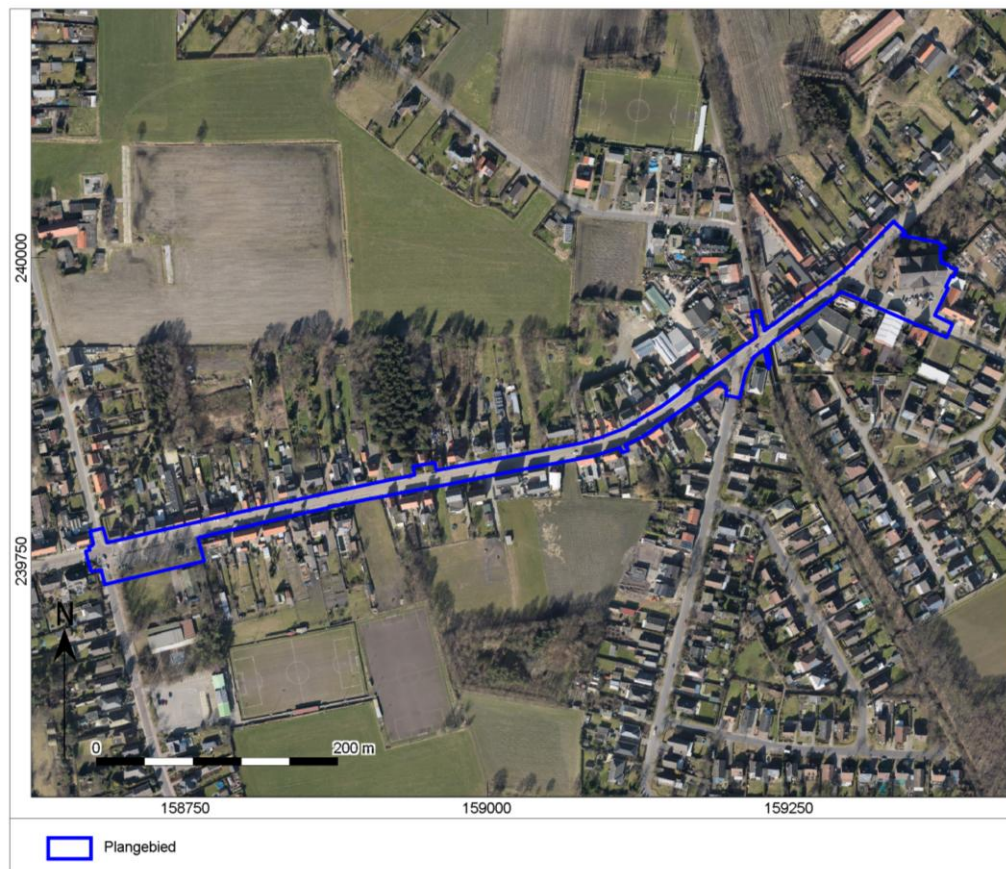
Afb. 34. Het plangebied op de luchtfoto uit 1971.

Vanaf 1979 ontwikkeld zich dit alleen maar verder en is de weg Over d'Aa aan beide kanten bijna volledig volgebouwd. Het centrum van Horendonk breidt zich uit. Daarnaast is het plein aan de postbaan sinds dan geasfalteerd (Afb. 35).

Afb. 35. Het plangebied op de luchtfoto uit 1979-1990.

Ten slotte geeft de luchtfoto van 2013-2015 (Afb. 36) een evenbeeld van de huidige situatie van het plangebied weer.

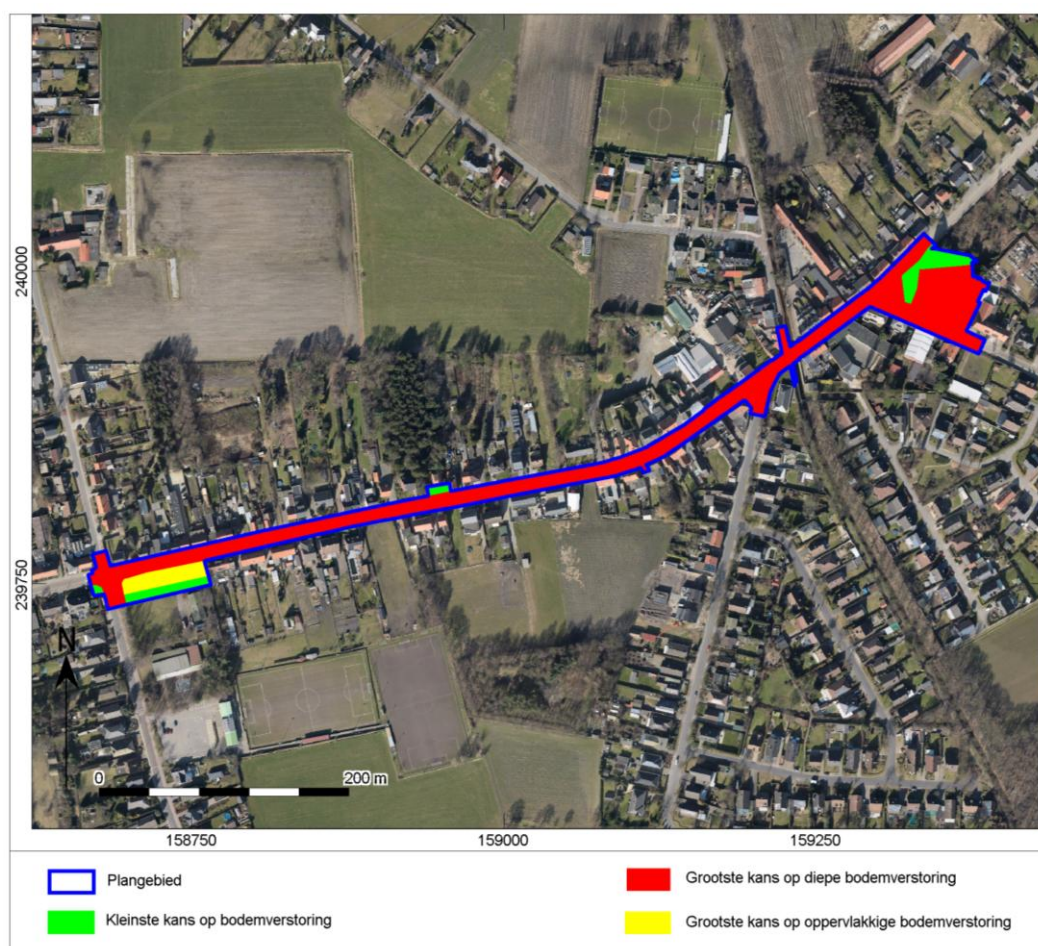

Afb. 36. Het plangebied op de luchtfoto uit 2013-2015.

1.2.4 Synthese

Het plangebied bedraagt een totale oppervlakte van 16 216 m². Dit omvat het huidige lijntracé Over d'Aa vanaf de kruising met Postbaan en Steenpaal tot en met de Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk kerk. Deze archeologienota werd opgesteld naar aanleiding van de plannen om de huidige Over d'Aa herin te richten, waarbij ook het onderliggende rioleringssysteem en het kerkplein vernieuwd worden en een parking wordt aangelegd op het huidige pleintje aan de Postbaan.

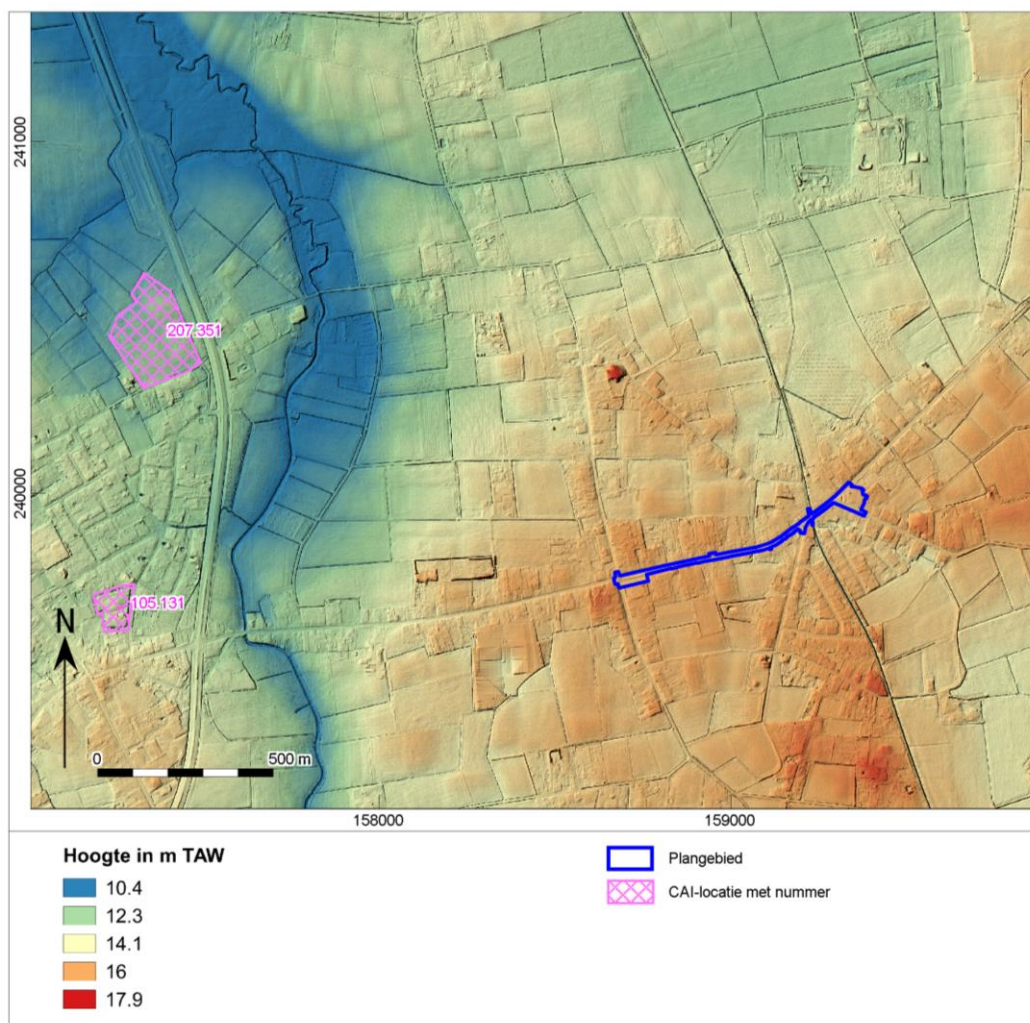
Door de aanwezigheid van wegen- en rioleringinfrastructuur van de huidige Over d'Aa, het pleintje aan de Postbaan en de kerk met kerkplein, zal zo'n 90 % van het gehele plangebied reeds verstoord zijn (Afb. 37). In hoeverre het archeologisch bodemarchief daardoor reeds is aangetast hangt af van de diepte van de verstoringen en de bodemopbouw. Met betrekking tot de verstoringen kan geconcludeerd worden dat de diepste verstoringen zich bevinden tussen 3,67 en 2,93 m –mv, veroorzaakt bij de aanleg van de huidige riolering. Daar waar geen riolering gelegen is er verstoring door de aanleg van de Over d'Aa, het pleintje aan de Postbaan en het kerkplein met een gemiddelde diepte van ca. 35 cm. De enige zones die vermoedelijk volledig vrij zijn van verstoring bevinden zich verspreid aan de rand van het plangebied: langs het huidige pleintje aan de Postbaan en grenzend aan het huidige kerkplein. Dit is in totaal een oppervlakte van ca. 2253 m².

Afb. 37. Locatiekaart van het plangebied met locaties van de vermoedelijk verstoorde zones.

De toekomstige herinrichting van de Over d'Aa bestaat uit de aanleg van een autoweg, voet- en fietspaden met aangrenzend een parkeerstrook afgebakend met plantvakken met bomen. Al deze ingrepen vinden plaats tot een diepte van 30 á 81 cm. Verder wordt het volledige rioleringssysteem onder het wegdek vernieuwd waar een bodemingreep bij te pas komt van gemiddeld 3 m diep.

Volgens de aardwetenschappelijke bronnen is het plangebied gelegen in dekzand, wat werd gevormd tijdens het laat-Pleistoceen. Dat houdt in dat archeologische sporen vanaf het laat-Paleolithicum aanwezig kunnen zijn op basis van de ontstaansgeschiedenis van het landschap. De CAI-melding (nr. 207 351) over Mesolithisch vondstmateriaal sluit hier goed bij aan. Deze vondst werd aan de linkeroever van de rivier Over d'Aa gelokaliseerd, op een lager gelegen niveau dan het plangebied (Afb. 38). Landschappelijk gezien een gunstiger gelegen locatie. De mogelijkheid dat gelijkaardige vondsten ook binnen het plangebied te vinden zijn wordt vrij klein geacht. Het plangebied is immers op enige afstand van deze waterloop gelegen en is daarmee minder gunstig gelegen. De verwachting van archeologische vondsteniveaus uit het **laat-Paleolithicum** en **Mesolithicum** zijn daarom ook vrij klein tot gemiddeld.

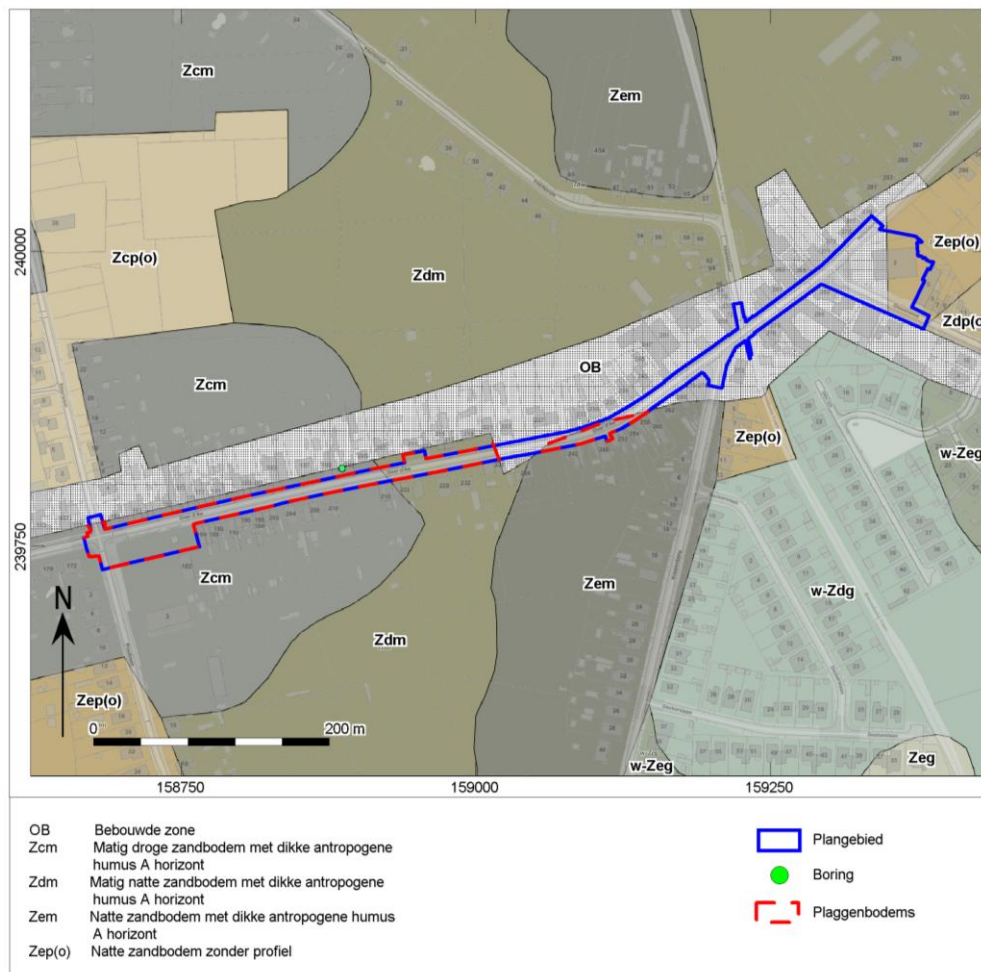

Afb. 38. Het plangebied op de bodemkaart met aanduiding van de plaggenbodems.

De iets hogere ligging van het plangebied in een overgangszone van het beekdal naar de hogere dekzanden vormt een gunstige locatie voor bewoning vanaf het Neolithicum. Deze algemene archeologische verwachting gebaseerd op de landschappelijke ligging van het plangebied kan echter niet verder onderbouwd of getoetst worden aangezien in een straal van 1,5 tot 1,8 km van het plangebied vandaan tot op heden geen archeologisch onderzoek is uitgevoerd. Daarom is er een gemiddelde verwachting voor archeologische sporen en/of vondsten vanaf het **Neolithicum** tot en met de **volle Middeleeuwen**.

Vanaf de **Late Middeleeuwen** zijn er zowel toponiemen, zoals de naam 'Hornick', als fysieke gebeurtenissen als de oprichting van de pastorie van Essen en de aanleg van de Roosendaalse, aanwijzingen van bewoning en ontwikkeling in het onderzoeksgebied. Daarnaast bestaat ongeveer de helft van het plangebied uit plaggenbodems (Afb. 39). Dit is een artificiële bodemlaag die ten behoeve van de landbouw werd aangelegd om een vruchtbare bodem te creëren. De aanwezigheid van plaggenbodems wijzen dus op de aanwezigheid

van de mens waarbij vermoedelijk bewoning gepaard gaat. Daarnaast zijn deze plaggenbodems minstens 60 cm dik, wat toentertijd bovenop het archeologisch bodemarchief werd aangelegd. Het bodemarchief wordt dus voor een stuk als het ware afgeschermd van enige verstoring. De verwachting voor archeologische sporen en/of vondsten vanaf de Late Middeleeuwen is bij deze vrij hoog.

Afb. 39. Het plangebied op de bodemkaart met aanduiding van de plaggenbodems.

Ten slotte kan er op basis van de CAI en historische en topografische kaarten een verwachting worden gesteld voor archeologische sporen vanaf de 18de eeuw tot nu. Horendonk, wat ontstond als een gehucht van Essen, groeit verder uit tot een eigen parochie met centraal de kerk Sint-Vincentius a Paulo-Horendonk. Het gaat hier om een recente kerk (gebouwd in 1953) dus enige vorm van begraving rond de kerk, onder het kerkplein, is uitgesloten.

1.2.5 Potentieel tot kennisvermeerdering, verwachting en conclusie

De voor het bureauonderzoek opgestelde onderzoeksvraag *“Zijn mogelijk archeologische waarden in het plangebied aanwezig, en zo ja, wat is de specifieke archeologische verwachting?”* kan als volgt worden beantwoord: Binnen het plangebied kan er in eerste instantie een lage tot gemiddelde archeologische verwachting gesteld worden voor het Laat-Paleolithicum en Mesolithicum, een gemiddelde verwachting vanaf het Neolithicum tot en met de volle Middeleeuwen en een hogere verwachting vanaf de late Middeleeuwen tot nu.

Maar afgaande op de huidige versterking van het plangebied, wat zo'n 90% van het totale oppervlakte bedraagt, moet de volledige archeologische verwachting worden bijgesteld. Met name daar waar reeds een rioleringssysteem onder het wegdek aanwezig is, wat geldt voor de volledige over d'Aa en de toegangswegen, zal het volledige archeologisch bodemarchief verdwenen of verstoord zijn, ondanks de aanwezigheid van plaggenbodems in het westelijke deel van het plangebied. De riolering ligt namelijk op een diepte van 3,67 à 2,93 m, waar onder geen archeologische sporen meer verwacht worden. Deze zware versterking bedraagt ongeveer 84% van het plangebied. Enkel onder het huidige pleintje aan de Postbaan, waar geen riolering is gelegen en plaggenbodems het bodemarchief beschermen van de vermoedelijke 35 cm aan versterking, en onder de groenzones (langs het pleintje en aan de kerk), waar vermoedelijk nog geen versterking is, is er een kans op archeologische sporen en/of vondsten.

De beantwoording van de volgende onderzoeksvraag *“Worden mogelijk archeologische resten bedreigd door de geplande werkzaamheden?”* is als volgt: De diepste ingrepen van de toekomstige werkzaamheden betreffen de aanleg van nieuwe riolering, ca. 3 m diep. Deze geplande ingrepen vallen volledig binnen het huidige gabarit van de bestaande riolering, wat tussen 3,67 en 2,93 m diep is gelegen. Dat betekent dat er bij de aanleg van de nieuwe riolering geen nieuwe verstoringen worden aangebracht.

Bij de aanleg van het pleintje aan de Postbaan, werd vermoedelijk een versterking van ca. 35 cm veroorzaakt. Aangrenzend ligt een groenstrook met vermoedelijk geen versterking. Dit stuk van het plangebied bestaat uit plaggenbodems van 60 cm. De toekomstige plannen om hier een parking aan te leggen gaan mogelijk tot een diepte van 81 cm. Dat betekent dat de geplande werkzaamheden over een oppervlakte van ca. 1 418 m² een nieuwe versterking teweeg kunnen brengen van ca. 21 cm diep, mits er daadwerkelijk plaggenbodems aanwezig zijn.

Ten slotte grenst aan het huidige kerkplein een stuk groenzone wat bij de toekomstige werkzaamheden wordt geïntegreerd in het nieuwe kerkplein. Omdat hier vermoedelijk nog geen versterking aanwezig is kan er over een oppervlakte van ca. 835 m² een versterking veroorzaakt worden van 59 cm diep (dikte van de pleinopbouw plus fundering). Hierbij kunnen dus mogelijk archeologische resten verloren gaan.

In totaal is er dus ca. 2 253 m² aan archeologisch bodemarchief wat bedreigd wordt door de geplande werkzaamheden. Dat is ongeveer 14% van het volledige plangebied.

De beantwoording van de laatste onderzoeksvraag: *“Is het plangebied voldoende onderzocht en zo nee, welke vorm van nader archeologisch onderzoek kan worden geadviseerd?”* is als volgt: Ondanks een lage tot gemiddelde verwachting voor laat-paleolithicum en mesolithicum, kan de aanwezigheid van vuursteenvindplaatsen niet volledig worden afgeschreven. Daarnaast is de ca. 2 253 m² aan mogelijk intact bodemarchief groot genoeg voor potentieel tot kennisvermeerdering omtrent vuursteensites.

Verder wordt er een gemiddelde verwachting aan archeologische sporen en/of vondsten vanaf het Neolithicum tot en met de volle Middeleeuwen en een hogere verwachting vanaf de late Middeleeuwen tot nu vastgesteld. Met name in kader van dorpsvorming kan het plangebied potentieel hebben, gezien de ligging langs een historische weg.

Op basis van het bovenstaande bureauonderzoek is er onvoldoende bewijs om de archeologische verwachting volledig af te schrijven. Daarnaast is er sprake van een kennislacune voor dit gebied, waardoor ieder archeologisch onderzoek van groot belang is.

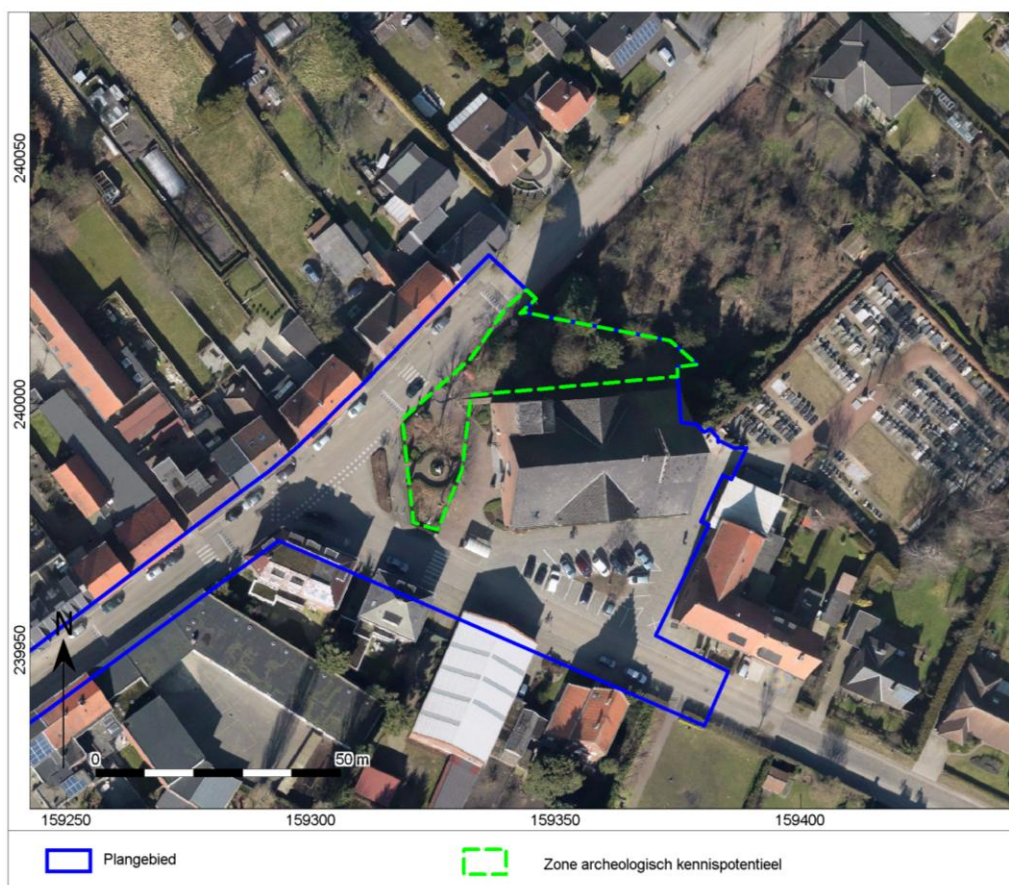
Op basis van de huidige vastgestelde bodemverstoring kunnen er twee zones afgebakend worden waar het archeologisch bodemarchief mogelijk nog intact is en de omvang groot genoeg is voor archeologisch kennispotentieel. Het betreft hier de zone van het huidige pleintje aan de Postbaan (Afb. 40) en de zone aan het kerkplein (Afb. 41). Omdat de geplande werkzaamheden het archeologisch bodemarchief binnen deze zones kunnen verstoren wordt er het volgende geadviseerd:

Voor de Zone Postbaan-plein zijn **landschappelijke boringen** nodig om de intactheid van de bodem vast te stellen, evenals de diepteligging van het archeologische niveau, waarbij aansluitend een verkennend en waarderend booronderzoek uitgevoerd kan worden. Dit is gericht op zowel vondstenniveaus van het Paleolithicum en Mesolithicum als vondsten- en sporenniveaus vanaf het Neolithicum tot nu. Afhankelijk van de resultaten van het landschappelijk bodemonderzoek zonder ingreep in de bodem (boringen) zullen proefsleuven worden geadviseerd of niet.

Afb. 40. De zone Postbaan-plein.

Voor de Zone Kerkplein worden er enkel **landschappelijke boringen** geadviseerd gericht op het vondstenniveau van het Paleolithicum en Mesolithicum. Dit omwille van de beperkte en onregelmatige omvang van de zone om verdere kenniswinst uit te behalen op basis van sporenniveaus. Hier wordt dus een **vrijgave** voorzien op basis van sporenniveaus.

Afb. 41. De zone Kerkplein.

1.2.6 Samenvatting

In opdracht heeft Vlaams Erfgoed Centrum in mei 2018 een archeologienota opgesteld naar de archeologische waarde van de locatie Over d'Aa, te Horendonk, gemeente Essen (afb. 1 en 2). De archeologienota bestaat uit een bureauonderzoek en uitgevoerd naar aanleiding van de voorgenomen wegenis- en rioleringswerken op de gemeenteweg Over d'Aa en de heraanleg van het kerkplein en de herinrichting van het pleintje aan de Postbaan.

Op basis van het bureauonderzoek werd in eerste instantie een lage archeologische verwachting gesteld voor het Laat-Paleolithicum en Mesolithicum, een gemiddelde verwachting vanaf het Neolithicum tot en met de volle Middeleeuwen en een hogere verwachting vanaf de late Middeleeuwen tot nu. Maar het bureauonderzoek wees ook uit dat reeds 90% van het volledige plangebied verstoord is, waarvan het grootste deel ook het archeologisch bodemarchief betreft.

Desondanks zijn er twee zones vastgesteld waarvan enerzijds een archeologische verwachting aanwezig is en anderzijds het archeologisch bodemarchief waarschijnlijk vrijwel intact is. De eerste zone betreft het pleintje met groenzone aan de Postbaan (Afb. 40). De tweede zone betreft de groenzone aan het kerkplein (Afb. 41). Voor beide zones wordt er in eerste instantie een landschappelijk booronderzoek geadviseerd, met eventueel aansluitend een verkennend en waarderend booronderzoek. Voor zone 1 is dit gericht op zowel vondstenniveaus van het Paleolithicum en Mesolithicum als vondsten- en sporenniveaus vanaf het Neolithicum tot nu. Voor zone 2 is dit enkel gericht op het vondstenniveau van het Paleolithicum en Mesolithicum. Hier wordt dus een vrijgave voorzien op basis van de vondstenniveaus.

Literatuur

- Agentschap Onroerend Erfgoed, 2016: Code van Goede Praktijk voor de uitvoering en rapportage over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren, versie 2,0.
- Bogemans F., 1997: Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 1 – 7. Essen – Kapellen.
- Ervynck, A., S. Debruyne, R. Ribbens, 2015: *Assessment; Een handleiding voor de archeoloog*. Onroerend Erfgoed, Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed.
- Defrancq J., 2016, Archeologische evaluatie van het bodemarchief langs Over d'Aa te Essen, *ABO archeologische rapporten* 268.
- Ferraris, J., 1771-1778: *Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsendom Luik*.
- Fricx, E., 1712: *Carte de Pays-Bas*.
- Jacobs, P., M. de Ceucelaire, E. Stevens & M. Verschuren, 1993: Philosophy and methodology of the new geological map of the Tertiary formations, Northwest Flanders, Belgium. *Bull Soc belge Géol* 102,
- Jacobs P., Polfliet T., De Ceukelaire M. & Moerkerke G., 2010: Toelichtingen bij de geologische kaart van België Vlaams Gewest. Kaartblad 1 – 7. Essen – Kapellen.
- Kadaster, 1850-1864: *Topografische Militaire Kaart, kaartblad 56*. Nationaal Archief,
- Onbekend, 1840-1850: *Atlas der buurtwegen*.
- Provincie Antwerpen (2016): Beheerplan Oude Pastorij. In opdracht van de gemeente Essen.
- Vandermaelen, F. , 1846-1854: *Cartes topographiques de la Belgique*.
- Vandeputte O. 2008: Erfgoedbibliotheek van de Belgische gemeenten. De provincie Antwerpen.

Geraadpleegde websites

- <http://nl.wikipedia.org/wiki/Ferrariskaarten>
- <http://www.geopunt.be/kaart>
- <https://dov.vlaanderen.be/dovweb/html/index.html>
- <https://id.erfgoed.net>

Lijst van afbeeldingen en tabellen

- Afb. 1. Locatiekaart van het plangebied.
- Afb. 2. Aanduiding van het uit te voeren archeologisch onderzoek op het plan van de bestaande toestand op het terrein.
- Afb. 3. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 1. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 4. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 2. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 5. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 3. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 6. Grondplan van de huidige riolering (in het grijs), deel 4. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 7. Locatiekaart van het plangebied met locaties van de vermoedelijk verstoorde zones.
- Afb. 8. Het huidige plein aan de Postbaan met aansluitend een stuk groenzone. Bron: Google Earth.
- Afb. 9. De kerk van Horendonk met een stuk groenzone. Bron: Google Earth.
- Afb. 10. Locatiekaart van het plangebied op het Gewestplan
- Afb. 11. Locatiekaart van het plangebied zone 1.
- Afb. 12. Grondplan zone 1. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 13. Dwarsprofiel zone 1. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 14. Locatiekaart van het plangebied zone 2.
- Afb. 15. Grondplan zone 2, deel 1. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 16. Grondplan zone 2, deel 2. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 17. Dwarsprofiel zone 2. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 18. Grondplan van de toekomstige riolering in zone 1. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 19. Grondplan van de toekomstige riolering in zone 2. Bron: Opdrachtgever.
- Afb. 20. Locatiekaart van het plangebied op de Tertiairgeologische kaart.
- Afb. 21. Locatiekaart van het plangebied op de Quartairgeologische kaart.
- Afb. 22. Het plangebied op de bodemkaart.
- Afb. 23. Het plangebied op de bodemkaart. Detail boring.
- Afb. 24. Het plangebied op het Digitaal Terreinmodel Vlaanderen (DTM), inclusief profiel hoogtevverloop.
- Afb. 25. Het plangebied op het Digitaal Terreinmodel Vlaanderen (DTM), inclusief profiel hoogtevverloop.

- Afb. 26. Uitsnede uit de Centraal Archeologische Inventaris van het onderzoeksgebied.
- Afb. 27. Het plangebied op de Ferraris kaart.
- Afb. 28. Het plangebied op de Atlas der Buurtwegen.
- Afb. 29. Het plangebied op de Vandermaelenkaarten.
- Afb. 30. Het plangebied op de topografische kaart uit 1873.
- Afb. 31. Het plangebied op de topografische kaart uit 1904.
- Afb. 32. Het plangebied op de topografische kaart uit 1939.
- Afb. 33. Het plangebied op de topografische kaart uit 1969.
- Afb. 34. Het plangebied op de luchtfoto uit 1971.
- Afb. 35. Het plangebied op de luchtfoto uit 1979-1990.
- Afb. 36. Het plangebied op de luchtfoto uit 2013-2015.
- Afb. 37. Locatiekaart van het plangebied met locaties van de vermoedelijk verstoorde zones.
- Afb. 38. Het plangebied op de bodemkaart met aanduiding van de plaggenbodems.
- Afb. 39. Het plangebied op de bodemkaart met aanduiding van de plaggenbodems.
- Afb. 40. De zone Postbaan-plein.
- Afb. 41. De zone Kerkplein.

Tabel 1. Overzicht van de verschillende (pre)historische perioden.